

EIDHR Program Evropske unije za Bosnu i Hercegovinu

**Smjernice i preporuke za harmonizaciju
zakonodavstva u BIH, Srbiji i Crnoj Gori sa
UN Konvencijom o pravima lica sa
invaliditetom**

Projekat implementiraju:

Ovaj projekat finansira
Evropska Unija

Agencija za saradnju,
edukaciju i razvoj

Centar za samostalni
život OSI Srbije

Savez udruženja
paraplegičara
Crne Gore

Naziv publikacije

„Smjernice i preporuke za harmonizaciju zakonodavstva u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori sa UN Konvencijom o pravima lica sa invaliditetom“

Autor:

Tim autora ¹

Izdavač:

Agencija za saradnju, edukaciju i razvoj-ACED

office@aced.ba , www.aced.ba

Za izdavača:

Zoran Mičić

Lektorisanje i priprema:

Dražan Barišić

Spomenka Krajišnik

Štampa:

MARKOS design & print studio

Tiraž:

500

¹ Imena članova tima nalaze se u Aneksu 1

Izjava ograničenja odgovornosti

Ova publikacija je urađena uz pomoć Evropske unije. Sadržaj ove knjige je isključiva odgovornost ACED-a i tima autora, i ni u kom slučaju ne predstavlja stavove Evropske unije.

Disclaimer

This publication has been produced with the assistance of the European Union. The contents of this publication are the sole responsibility of ACED and the team of authors and can in no way be taken to reflect the views of the European Union.

SADRŽAJ

1.	SMJERNICE I PREPORUKE ZA OBLAST PRISTUPAČNOSTI	11
1.1.	Uvod	12
1.2.	Postojeće stanje u oblasti pristupačnosti lica sa invaliditetom u BiH, Srbiji i Crnoj Gori.....	13
1.2.1.	Zajedničke karakteristike	13
1.2.2.1.	Specifičnosti u BiH	14
1.2.2.2.	Specifičnosti u Srbiji.....	14
1.2.2.3.	Specifičnosti u Crnoj Gori.....	15
1.3.	Principi djelovanja u oblasti pristupačnosti.....	15
1.4.	Preporuke za oblast pristupačnosti lica sa invaliditetom.....	16
2.	SMJERNICE I PREPORUKE ZA OBLAST OBRAZOVANJA.....	19
2.1.	Uvod	20
2.2.	Postojeće stanje u oblasti obrazovanja lica sa invaliditetom u BiH, Srbiji i Crnoj Gori.....	21
2.3.	Principi djelovanja u oblasti obrazovanja.....	26
2.4.	Preporuke za oblast obrazovanja lica sa invaliditetom.....	26
3.	SMJERNICE I PREPORUKE ZA OBLAST ZDRAVSTVENE ZAŠTITE	29
3.1.	Uvod	30
3.2.	Postojeće stanje u oblasti zdravstvene zaštite lica sa invaliditetom u BiH, Srbiji i Crnoj Gori	30
3.3.	Principi djelovanja u oblasti zdravstvene zaštite	32
3.4.	Preporuke za oblast zdravstvene zaštite lica sa invaliditetom	33
4.	SMJERNICE I PREPORUKE ZA OBLAST RADA I ZAPOŠLJAVANJA	35
4.1.	Uvod	36
4.2.	Postojeće stanje u oblasti rada i zapošljavanja lica sa invaliditetom.....	37
4.2.1.	Stanje u oblasti rada i zapošljavanja u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori.....	37
4.2.1.1.	Stanje u Bosni i Hercegovini.....	37

4.2.1.2.	Stanje u Srbiji.....	39
4.2.1.3.	Stanje u Crnoj Gori	41
4.3.	Principi djelovanja u oblasti rada i zapošljavanja	42
4.4.	Preporuke za oblast rada i zapošljavanja lica sa invaliditetom.....	43
5.	SMJERNICE I PREPORUKE ZA OBLAST SOCIJALNE ZAŠTITE	47
5.1.	UNCRPD i socijalna zaštita	47
5.2.	Postojeće stanje u oblasti socijalne zaštite i odgovarajućeg životnog standarda lica sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori	49
5.3.	Principi sa preporukama za oblast socijalne zaštite i odgovarajućeg životnog standarda lica sa invaliditetom	51
ANEKS 1	57

Uvod

Tokom procesa konsultacija o tekstu Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, države Zapadnog Balkana, ali i predstavnici organizacija osoba sa invaliditetom su davali aktivan doprinos kreiranju završnog teksta ovog dokumenta.

U isto vrijeme su organizacije osoba sa invaliditetom poduzele niz aktivnosti koje su za cilj imale promociju Konvencije u svakoj od zemalja regiona, a što je rezultiralo uključivanjem rješenja definisanih konvencijom u državne strateške dokumente u oblasti invalidnosti i prije samog čina potpisivanja i ratifikacije Konvencije.

Zemlje Zapadnog Balkana su proces ratifikacije Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom završile tokom 2010. godine, a čime su formalno preuzele obaveze usklađivanja nacionalnog zakonodavstva i njegovu implementaciju, te prilagođavanje institucionalnog okvira u odnosu na Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom.

Međutim, osim čina ratifikacije značajnijih promjena zakonodavnog okvira, ali i promjena ukupnog odnosa društva prema osobama sa invaliditetom u zemljama regiona, na žalost, nije bilo, a što je predstavnike organizacija osoba sa invaliditetom podstaklo na daljnje aktivnosti promocije Konvencije i zagovaranja primjene njenih odredaba u svim sferama života od interesa za osobe sa invaliditetom.

Ovakav odnos aktivista iz organizacija osoba sa invaliditetom je zasnovan na novom konceptu invalidnosti koji se u Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom definiše i čijom bi potpunom primjenom bio promijenjen i odnos društva prema osobama sa invaliditetom, ali i status osoba sa invaliditetom u društvu.

Naime, već u preambuli Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom jasno su naznačeni ključni principi na kojima počivaju definisane obaveze i odgovornosti svih segmenata društva spram stvaranja uslova za puno poštovanje, promociju, i obezbjeđivanje ljudskih prava i urođenog dostojanstva osoba sa invaliditetom.

Pristup koji je zasnovan na tvrdnji da se Konvencijom ne propisuje niti jedno novo ili dodatno pravo za osobe sa invaliditetom, a koje nije garantovano svim ostalim građanima, snažno promoviše jednakost svih, ali i potrebu da države razviju, primijene i promovišu različite mjere koje bi osigurale ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom u svim segmentima društva bez ikakvih prepreka ili diskriminacije zasnovane na invaliditetu.

Osim principa jednakih prava za sve i jednakih mogućnosti, novi pristup „fenomenu“ invalidnosti se ogleda u njegovoj jasnoj definiciji, a koja invalidnost definiše kao fenomen koji nastaje u sadejstvu ograničenih sposobnosti koje pojedinac posjeduje i prepreka koje društvo/okolina stvara onemogućavajući ga da na ravnopravnoj osnovi bude uključen u društvo i koristi dobrobiti njegovog razvoja dajući mu svoj doprinos.

Polazeći od definicija svrhe Konvencije i definicije osobe sa invaliditetom koje su sadržane u Članu 1. Konvencije, te uvažavajući principe na kojima počiva Konvencija, a koji su definisani u Članu 3. te preuzetim obavezama definisanim u Članu 4. od strane država koje su ratifikovale Konvenciju, a usljed činjenice da osim čina ratifikacije značajnijih promjena odnosa prema osobama sa invaliditetom i fenomenu invalidnosti nije bilo, organizacije osoba sa invaliditetom u tri zemlje Zapadnog Balkana, Bosna I Hercegovina, Crna Gora i Srbija, su u prethodne dvije godine realizovale projekat „Uspostavljanje Balkanske nezavisne mreže u oblasti invalidnosti“ (BIDF), u okviru kojeg su, a uzimajući za polazište navedene i druge vrijednosti Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, sačinile potpunu analizu zakonodavnog i institucionalnog okvira i njegove usklađenosti sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom.

Ova je analiza urađena u pet ključnih područja, a koja su definisana od strane predstavnika organizacija osoba sa invaliditetom iz tri zemlje u kojima se projekat realizovao, a obuhvata:

- oblast pristupačnosti,
- oblast zdravstvene zaštite,
- oblast obrazovanja,
- oblast zapošljavanja i
- oblast socijalne zaštite i odgovarajućeg životnog standarda.

Analize u svih navedenih pet područja su napravljene na način da je omogućen participativan odnos svih zainteresovanih institucija, organizacija i pojedinaca da daju svoj doprinos konačnim rezultatima izvještaja, kako kroz direktno učešće na raspravama u pojedinim fazama procesa, tako i kroz davanje sugestija ili dijeljenje praktičnih iskustava sa kojima su se pojedinci sa invaliditetom suočili nastojeći da ostvare prava koja im pripadaju ili neke od vidova podrške koja im je potrebna za svakodnevno funkcionisanje.

Konačne verzije izvještaja o usklađenosti zakonodavnog i institucionalnog okvira sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom su poslužile kao polazna tačka za definisanje preporuka za harmonizaciju zakonodavnog i institucionalnog okvira sa Konvencijom u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji.

Inicijativa za kreiranje preporuka za harmonizaciju zakonodavnog i institucionalnog okvira u sve tri zemlje se zasniva na činjenicama da su ove zemlje ratifikovale Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom i njen opcionalni protokol bez bilo kakvih rezervi, da sve tri zemlje baštine isto pravno i društveno nasljeđe prema pitanjima invalidnosti, da imaju jednak ili približan status osoba sa invaliditetom, te približno jednak odnos institucija vlasti spram preuzetih obaveza definisanih Konvencijom, ali i zahtjeva koje pred institucije vlasti iznose predstavnici osoba sa invaliditetom.

Dodatno, važno je istaknuti činjenicu da i predstavnici institucija vlasti, ali i predstavnici organizacija osoba sa invaliditetom u tri zemlje u kojima se projekat realizuje, na različite načine već duže vrijeme razmjenjuju iskustva i rješenja u procesu regulisanja pojedinih pitanja od interesa za osobe sa invaliditetom, a što je dovelo do inicijative za uspostavljanje Balkanske nezavisne mreže u oblasti invalidnosti koja svojim djelovanjem obuhvata Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Makedoniju i Srbiju.

U pripremi ovog izvještaja učestvovala su radne grupe² sastavljene od preko 60 stručnih lica, istaknutih eksperata i predstavnika javnog i invalidskog sektora. Participativnom metodologijom razmjene informacija u oblikovanju Izvještaja učestvovali su i predstavnici preko 400 organizacija lica sa invaliditetom iz oba entiteta BiH, Srbije i Crne Gore, na čemu im svima izražavamo zahvalnost.

Smatramo da će preporuke za harmonizaciju zakonodavnog i institucionalnog okvira sa Konvencijom u zemljama u kojima se projekat realizovao značajno doprinijeti osnaživanju međusobne saradnje organizacija civilnog društva i institucija vlasti, podstaknuti dalju saradnju i razmjenu iskustava, te omogućiti nove inicijative za poboljšanje statusa pojedinaca sa invaliditetom u zemljama na čiji se institucionalni i zakonodavni okvir preporuke za harmonizaciju sa Konvencijom odnose, jednako kao i u zemljama u kojima novoosnovana mreža organizacija osoba sa invaliditetom djeluje.

² Spisak članova/ica radnih grupa nalazi se u Aneksu 1.

1. SMJERNICE I PREPORUKE ZA OBLAST PRISTUPAČNOSTI

Član 9. UN Konvencije Pristupačnost

1. Kako bi se licima sa invaliditetom omogućilo da žive nezavisno i u potpunosti učestvuju u svim područjima života, države potpisnice ove Konvencije će preduzeti odgovarajuće mjere kako bi im obezbijedile pristup na ravnopravnoj osnovi sa drugim licima, izgrađenom okruženju, prevozu, informacijama i komunikacijama, uključujući informacione i komunikacione tehnologije i sisteme, kao i ostaloj opremi, prostorima i uslugama namijenjenim javnosti, kako u urbanim tako i u ruralnim područjima. Te mjere, koje uključuju identifikaciju i uklanjanje prepreka i barijera pristupačnosti, odnose se između ostalog na:
 - a) građevine, puteve, prevoz i druge otvorene i zatvorene prostore, uključujući škole, stambene objekte, zdravstvene ustanove i radna mjesta;
 - b) informacije, komunikacije i druge usluge, uključujući elektronske usluge i službe hitnih intervencija.
2. Države potpisnice će takođe preduzeti odgovarajuće mjere radi:
 - a) razvijanja, širenja i praćenja primjene minimalnih standarda i smjernica za pristupačnost prostora i usluga otvorenih ili namijenjenih javnosti;
 - b) obezbjeđivanja da privatna pravna lica koja pružaju prostore, sredstva i usluge otvorene ili namijenjene javnosti, vode računa o svim aspektima pristupačnosti za lica sa invaliditetom;
 - c) pružanja obuke svim relevantnim subjektima i akterima o pitanjima pristupačnosti sa kojima se suočavaju lica sa invaliditetom;
 - d) obezbjeđivanja natpisa na Brajevom pismu i u lako čitljivom i razumljivom obliku u zgradama i drugim prostorima otvorenim za javnost;
 - e) obezbjeđivanja oblika lične pomoći i posrednika, uključujući vodiče, čitače i tumače znakovnog jezika, kako bi se olakšao pristup javnim objektima i prostorima otvorenim za javnost;

- f) promovisanja drugih odgovarajućih oblika pomoći i podrške licima sa invaliditetom kako bi im se obezbijedio pristup informacijama;
- g) promovisanja pristupačnosti licima sa invaliditetom novih informacionih i komunikacionih tehnologija i sistema, uključujući i internet;
- h) promovisanja oblikovanja, razvoja, proizvodnje i distribucije pristupačnih informacionih i komunikacionih tehnologija i sistema u ranoj fazi, tako da te tehnologije i sistemi postanu pristupačni uz minimalne troškove.

1.1. Uvod

Pristupačnost okruženja, usluga i informisanja predstavlja preduslov za ostvarivanje društvenih kontakata, nezavisnost i uključivanje osoba sa invaliditetom u svakodnevni život, što podrazumijeva da izgrađeno okruženje mora biti zaista takvo da ga svi mogu koristiti.

Rezultati istraživanja, provedene ankete, analize i izvještaji po sektorima jasno ukazuju da fizičko okruženje, javni prevoz, usluge javnosti te komunikacije i informisanje nisu u skladu sa odredbama Konvencije UN-a.

Konvencija UN o pravima lica sa invaliditetom je dokument koji su ratifikovale Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Srbija. Na taj način, sve tri države su se obavezale na usaglašavanje propisa sa Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom.

Važno je napomenuti, da je oblast „pristupačnost“ veoma široko definisana, te da inkorporira četiri podoblasti i to:

- pristupačnost fizičkog okruženja,
- pristupačnost informacija i komunikacija, uključujući javne TV servise i internet,
- pristupačnost javnog prevoza i
- pristupačnost usluga namijenjenih javnosti.

Stoga se, sa pravom može reći da je pristupačnost preduslov za uključivanje osoba sa invaliditetom u društvo, kao i da se prožima kroz sve ostale oblasti života.

Shodno Konvenciji UN o pravima lica sa invaliditetom, oblast pristupačnosti je definisana odredbom člana 9. Konvencije, ali i odredbama člana 21. , te odredbama članova 24, 25,28, 30.

Članom 9. Konvencije UN o pravima lica sa invaliditetom sa opcionim protokolom priznato je da države potpisnice Konvencije imaju obavezu preduzeti mjere kojima će se licima sa invaliditetom obezbijediti nesmetan pristup izgrađenom okruženju, prevozu, informacijama i komunikacijama, uključujući informacione i komunikacione tehnologije i sisteme, kao i drugim uslugama i objektima namijenjenim javnosti, kako u urbanim tako i u ruralnim sredinama.

Članom 21. Konvencije propisana je obaveza država potpisnica da licima sa invaliditetom obezbijede dostupnost informacija u pristupačnim formatima i tehnologijama dostupnim različitim vrstama invaliditeta; članom 24. obezbjeđuje se pristupačnost obrazovanju; a članom 25. obezbjeđuje se pristup uslugama zdravstvene zaštite.

Shodno članu 27. Konvencije, države potpisnice imaju obavezu obezbijediti pristup radu i zapošljavanju, te da obezbijede razumnu adaptaciju na radnom mjestu i u radnom okruženju.

Članom 28. tačka 2a Konvencije, države potpisnice su u obavezi obezbijediti licima sa invaliditetom pristup službama, sredstvima i svim oblicima asistencije za zadovoljavanje potreba po pristupačnim cijenama.

Članom 30. Konvencije, države potpisnice imaju obavezu obezbijediti učešće u kulturnom, sportskom životu, rekreaciji i slobodnim aktivnostima, kao i pristup mjestima gdje se odvijaju kulturni događaji i pružaju kulturne usluge (pozorište, muzej, biblioteka) i sportskim objektima kao i objektima za rekreaciju i turizam.

1.2. Postojeće stanje u oblasti pristupačnosti lica sa invaliditetom u BiH, Srbiji i Crnoj Gori

1.2.1. Zajedničke karakteristike

U procesu pristupa Evropskoj Uniji, sve tri države učesnice ovog projekta su usvojile veliki broj propisa u oblasti pristupačnosti koji su u značajnoj mjeri usklađeni sa UN Konvencijom o pravima lica sa invaliditetom. Međutim i pored navedene činjenice, zajedničko je da su sve države suočene sa nizom poteškoća u praktičnoj primjeni važećih propisa.

U praksi su i dalje prisutne mnoge arhitektonske barijere, otežan je pristup javnim objektima i institucijama, dok pristupačnost roba, dobara i usluga nije na nivou koji Konvencija preporučuje.

U oblasti pristupačnosti fizičke sredine, usvojeni su kvalitetni propisi, koji obavezuju na poštovanje standarda pristupačnosti i stvaranje pristupačnog okruženja za sve, dok nedostaje kvalitetna implementacija propisa i inspekcijski nadzor u daleko većem obimu.

Iako su usvojene preporuke i smjernice u oblasti pristupačnosti informaciono-komunikacione tehnologije, kao i određeni broj propisa, i dalje nedostaju podzakonski akti koji obezbjeđuju njihovu punu implementaciju.

Javni saobraćaj i javni prevoz nisu prilagođeni potrebama osoba sa različitim vrstama invaliditeta.

Proces pristupanja Evropskoj Uniji, kao i obaveza koja nalaže harmonizaciju cjelokupnog zakonodavstva u sve tri države, dodatno opterećuje postojeće administrativne i finansijske resurse države, što ima za posljedicu nedostatak finansijskih kapaciteta za implementaciju propisa, posebno kada je oblast pristupačnosti fizičke sredine u pitanju.

1.2.2. Specifičnosti po državama

1.2.2.1. Specifičnosti u BiH

Složenost Bosne i Hercegovine kao države dodatno doprinosi nedovoljnoj implementaciji i kontroli ratifikovanih međunarodnih akata i donešenih propisa u oblasti pristupačnosti, što znači da je otežana koordinacija i harmonizacija propisa na svim nivoima vlasti u skladu sa odredbama Konvencije UN. Republika Srpska ima centralizovanije uređenje sa dva nivoa vlasti, nivo entiteta i nivo gradova i opština (lokalni nivo), dok Federacija Bosne i Hercegovine ima decentralizovanije uređenje sa tri nivoa vlasti: nivo entiteta, nivo kantona (10 kantona) i nivo gradova i opština (lokalni nivo).

1.2.2.2. Specifičnosti u Srbiji

Zakonodavni okvir Republike Srbije za pristupačnost fizičkog okruženja u značajnoj je mjeri usklađen sa odredbama Konvencije UN. Ipak, odredbe o mehanizmima nadzora nisu dovoljno razrađene pa ih treba doraditi i ojačati.

Zakonodavni okvir Republike Srbije za pristupačnost javnog prevoza u oblasti avio saobraćaja i željezničkog saobraćaja donekle je usklađen sa odredbama Konvencije UN. Zakonodavni okvir Republike Srbije za pristupačnost drumskog saobraćaja nije usklađen sa odredbama Konvencije UN jer zakoni iz ove oblasti ne sadrže odredbe o pristupačnosti.

Zakonodavni okvir Republike Srbije za pristupačnost informacija i komunikacija, uključujući javne TV servise, djelimično je usklađen sa odredbama Konvencije UN. Narodna skupština Republike Srbije, u ljeto 2014. godine, usvojila je set medijskih zakona: **Zakon o javnom informisanju i medijima, Zakon o elektronskim medijima i Zakon o javnim medijskim servisima**. Ovi zakoni sadrže kvalitetne opšte norme o obezbjeđivanju jednakog pristupa osobama sa invaliditetom javnim informacijama i elektronskim komunikacijama ali te uopštene odredbe treba dalje razraditi.

Postoji inicijativa da se prilikom projektovanja i adaptacije objekata javne namjene uvede obaveza dostavljanja priloga – Elaborata o pristupačnosti, koji će sadržati sve elemente pristupačnosti sa detaljnim opisima i crtežima.

1.2.2.3. Specifičnosti u Crnoj Gori

Skupština Crne Gore je dana 26. juna 2015. godine (povodom razmatranja usvajanja Prijedloga Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom) donijela upućujući ZAKLUČAK kojim je obavezala Vladu Crne Gore da: uradi analizu svih propisa koji definišu prava osoba s invaliditetom u oblastima koje definiše Konvencija UN o pravima osoba s invaliditetom, a koje su obuhvaćene i Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, te da u kraćem roku, uz aktivno učešće predstavnika organizacija lica sa invaliditetom pripremi prijedloge izmjena propisa.

1.3. Principi djelovanja u oblasti pristupačnosti

Polazeći od odredbi Konvencije UN o pravima lica sa invaliditetom u skladu sa činjenicama koje nam opisuju sliku postojećeg stanja u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji, u oblasti pristupačnosti, smatramo da je nužno uvažavati principe:

1. Jednakosti, nediskriminacije
2. Participativnosti
3. Univerzalnog dizajna/dizajna za sve
4. Transparentnosti i informisanja
5. Saradnja i koordinacija na svim nivoima

1.4. Preporuke za oblast pristupačnosti lica sa invaliditetom

Preporuke u oblasti obezbjeđivanja pristupačne fizičke sredine i pristupačnog prevoza polaze od ideje obezbjeđivanja uslova za neprekinuti lanac kretanja svih osoba sa invaliditetom.

Neprekinuti lanac kretanja podrazumijeva da osoba sa bilo kojim oblikom invalidnosti može nesmetano da se kreće unutar stambenog prostora, da koristi javne površine na putu do bilo kog objekta, koristeći pri tome bilo koje prevozno sredstvo. Sve ovo podrazumijeva kreiranje sredine bez barijera uz odgovarajuću službu podrške za ličnu mobilnost osobama kojima je podrška neophodna.

Opšte preporuke u oblasti pristupačnosti:

1. Kontinuirano vršiti usaglašavanje zakonodavnog i institucionalnog okvira sa Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom;
2. Uključiti predstavnike organizacija lica sa invaliditetom u proces harmonizacije zakonodavnog i institucionalnog okvira sa Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom;
3. Kontinuirano vršiti praćenje implementacije propisa u praksi i
4. Uključiti predstavnike organizacija lica sa invaliditetom u proces monitoringa implementacije propisa

Preporuke u oblasti pristupačnosti fizičke sredine

1. Izmijeniti propise u oblasti uređenja prostora i izgradnje na način što će se uspostaviti kvalitetniji nadzor, uvođenje (BiH) i primjena (Crna Gora i Srbija) kaznene politike, i definisati jasne kriterijume, ovlašćenja, procedure i dužnosti vršenja inspekcijuskog nadzora.
2. Podizanje nivoa znanja osoba sa invaliditetom, aktivista organizacija, stručne javnosti i organa nadležnih za nadzor za poštovanje standarda pristupačnosti.

Preporuke u oblasti pristupačnosti javnog prevoza

1. Uskladiti propise koji definišu standarde pristupačnosti u funkciji saobraćaja, sa propisima iz oblasti uređenja prostora i izgradnji objekata i
2. Propisati uslove koji će obezbijediti pristup prevoznim sredstvima bez obzira na vrstu invaliditeta.

Pristupačnost informacija, komunikacija i informaciono komunikacionih tehnologija

1. Razraditi opšte odredbe o pristupačnosti javnih informacija i informacionih tehnologija osobama sa invaliditetom i
2. Usvojiti podzakonska akta koja će sadržati preciznije tehničke smjernice, koja će javne informacije i elektronske komunikacije učiniti pristupačnim osobama bez obzira na vrstu invaliditeta, uvažavajući princip jednakosti i nediskriminacije.

Pristupačnost roba, dobara i usluga:

1. Usvojiti podzakonske akte i tehničke norme kojima bi se osigurala pristupačnost roba, dobara i usluga
2. Obezbijediti implementaciju propisa kojima će se osigurati pristupačnost roba, dobara i usluga licima sa invaliditetom.

2. SMJERNICE I PREPORUKE ZA OBLAST OBRAZOVANJA

Član 24. UN Konvencije Obrazovanje

1. Države potpisnice priznaju pravo na obrazovanje lica s invaliditetom. S ciljem ostvarivanja ovog prava bez diskriminacije i na osnovu jednakih mogućnosti, države potpisnice obezbjeđuju inkluzivni sistem obrazovanja na svim nivoima, kao i cjeloživotno obrazovanje, usmjereno na:
 - a) puni razvoj ljudskog potencijala i osjećaja dostojanstva i vlastite vrijednosti, te jačanja poštivanja ljudskih prava, osnovnih sloboda i ljudske različitosti;
 - b) razvoj osobnosti lica s invaliditetom, njihovih talenata i kreativnosti, te mentalnih i fizičkih sposobnosti, do punog potencijala;
 - c) omogućavanje efikasnog učešća lica s invaliditetom u slobodnom društvu.

2. U ostvarenju ovog prava, države potpisnice obezbjeđuju:
 - a) da lica s invaliditetom nisu isključena iz opšteg sistema obrazovanja na osnovu invaliditeta, te da djeca s invaliditetom ne budu isključena iz besplatnog i obaveznog osnovnog i srednjeg obrazovanja na osnovu invaliditeta;
 - b) da lica s invaliditetom imaju dostupno inkluzivno, kvalitetno i besplatno osnovno i srednjoškolsko obrazovanje, na ravnopravnoj osnovi s drugim licima, u zajednicama u kojim žive;
 - c) razumno prilagođavanje individualnim potrebama;
 - d) da lica s invaliditetom dobiju potrebnu podršku, u sistemu opšteg obrazovanja, kako bi se olakšalo njihovo stvarno obrazovanje;
 - e) da se obezbijede djelotvorne individualizovane mjere podrške u okruženju koje najviše doprinosi akademskom i socijalnom razvoju, u skladu s ciljem potpunog uključivanja.

3. Države potpisnice omogućit će licima s invaliditetom učenje životnih i socijalnih vještina kako bi se olakšalo njihovo puno i jednako učešće u obrazovanju i u zajednici. U tom cilju, države potpisnice će preduzeti sledeće:
 - a) olakšati učenje Brajevog pisma, alternativnog pisma, augmentativnih i alternativnih načina, sredstava i oblika komunikacije, vještina orijentacije i pokretljivosti, te olakšati podršku vršnjaka i mentorski rad;
 - b) olakšati učenje znakovnog jezika i promovisanje jezičkog identiteta zajednice gluвих lica;
 - c) obezbediti da se obrazovanje lica, a posebno djece koja su slijepa, gluva ili gluvo-slijepa, obavlja na najprikladnijim jezicima i oblicima i sredstvima komunikacije za pojedinca, te u okruženju koje obezbeđuje najveći mogući akademski i društveni razvoj.
4. Kako bi pomogle u ostvarivanju ovog prava, države potpisnice preduzeće odgovarajuće mjere za zapošljavanje nastavnika, uključujući one s invaliditetom, koji znaju znakovni jezik i/ili Brajevo pismo, i obučit će stručnjake i osoblje koji rade na svim nivoima obrazovanja. Takva obuka treba uključivati svijest o invaliditetu i korištenje odgovarajućih augmentativnih i alternativnih načina, sredstava i oblika komunikacije, obrazovnih tehnika i materijala za podršku licima s invaliditetom.
5. Države potpisnice obezbedit će da lica s invaliditetom imaju pristup opštem tercijarnom obrazovanju, stručnom osposobljavanju, obrazovanju odraslih i cjeloživotnom učenju bez diskriminacije i na ravnopravnim osnovama kao i drugi. U tom cilju, države potpisnice će obezbediti da se licima s invaliditetom obezbedi razumne prilagodbe.

2.1. Uvod

Član 24. UN Konvencije o pravima lica sa invaliditetom odnosi se na obrazovanje i ostvarivanje punog razvojnog kapaciteta osoba sa invaliditetom u smislu ostvarivanja ovog prava bez diskriminacije i na osnovu jednakosti sa drugima, kroz osiguranje inkluzivnog sistema obrazovanja na svim nivoima, učenje tokom čitavog života, odgovarajuću podršku, promovisanje jezičkog identiteta gluвих osoba, obrazovanje lica sa invaliditetom, naročito djece koja su gluva, slijepa ili gluvo-slijepa, na jezicima i oblicima komunikacije koji su najprimjereniji i u okruženju koje osigurava maksimalan akademski i društveni razvoj, učenje životnih i vještina

relevantnih za socijalni razvoj, i neophodnih za puno i jednako učešće u obrazovanju kao članova zajednice, i pristup opštem tercijarnom obrazovanju, profesionalnom osposobljavanju i edukaciji, obrazovanju za odrasle i životnom učenju na jednakim osnovama sa ostalima.

Inkluzija zahtijeva pažljivo planiranje i provođenje kako bi se zaštitile potrebe i ono što je u najboljem interesu djeteta. Preduslov je podrška roditelja, društva i nastavnika. Inkluzivno obrazovanje zahtijeva promjenu stava učesnika u vaspitno-obrazovnom sistemu od realizacije posebnih vaspitno-obrazovnih potreba djece do oblikovanja takvog obrazovanja gdje se otklanjaju prepreke koje onemogućavaju optimalni razvoj potencijala sve djece. Cilj inkluzije nije da svako dijete uključi u redovne škole nego da se svakom djetetu omogući učestvovanje u aktivnostima i iskustvima koje dijete dobija kroz redovno školovanje.

2.2. Postojeće stanje u oblasti obrazovanja lica sa invaliditetom u BiH, Srbiji i Crnoj Gori

Vaspitno-obrazovni rad u svim trima državama odvija se u javnim i privatnim predškolskim ustanovama i pojedinačnim vrtićima, osnovnim i srednjim školama, osnovnim i srednjim umjetničkim, osnovnim i srednjim školama za obrazovanje odraslih, specijalnim školama (BiH), osnovnim školama za decu sa smetnjama u razvoju (Srbija), u Crnoj Gori su specijalne ustanove transformisane u resursne centre. Djeca se usmjeravaju u resursne centre kada je to u njihovom najboljem interesu, a obrazovanje djece se može obavljati i u dnevnim centrima.

Sistem visokog obrazovanja čine visoke strukovne škole, univerziteti i pojedinačni fakulteti sa istraživačkim institutima i centrima.

Za razvoj obrazovanja i obrazovni program nadležana su resorna ministarstva, i to:

- U BiH ministarstva na nivou entiteta i kantona u Federaciji BiH, te Brčko Distrikta, dok određene nadležnosti imaju i pedagoški zavodi. U Republici Srpskoj Republički pedagoški zavod je u sastavu Ministarstva prosvjete i kulture Republike Srpske i nadležan je za poslove i zadatke utvrđene članom 50. Zakona o republičkoj upravi, koji se odnose na stručne i savjetodavne poslove u praćenju, unaprijeđivanju i razvoju odgoja i obrazovanja. Sektor za obrazovanje odraslih pri Zavodu za obrazovanje odraslih, kao osnovna organizacijska jedinica, objedinjuje i koordinira rad iz područja obrazovanja odraslih.

- U Crnoj Gori značajan segment obrazovnog sistema, pored resornog ministarstva koje je zaduženo za vođenje obrazovne politike na svim nivoima, čine i savjetodavna tijela (Nacionalni savjet), kao i stručne ustanove: Zavod za školstvo, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Centar za stručno obrazovanje i Ispitni centar,
- U Srbiji Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja (ZUOV) sa Centrom za razvoj programa i udžbenika, Centrom za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih i Centrom za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju i Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja (ZVKOV). Nacionalni prosvjetni savjet razvija i unapređuje sistem obrazovanja. Savjet za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih nadležan je za srednje stručno obrazovanje i vaspitanje, specijalističko i majstorsko obrazovanje, obrazovanje odraslih, obrazovanje za rad, stručno osposobljavanje i obuku. u APV je za razvoj obrazovanja manjinskih zajednica koje žive u njoj nadležan resorni pokrajinski sekretarijat, za sprovođenje Pedagoški zavod Vojvodine. Lokalne samouprave su u obavezi da formiraju inter-resorne komisije (IRK).
- Ministarstvo je formiralo mrežu podrške nastavnicima i školama za uvođenje inkluzivne obrazovne prakse pri školskim upravama. Čine je praktičari, nastavnici, stručni saradnici, direktori, zaposleni u Ministarstvu i školskim upravama, stručnjaci ZUOV-a i ZVKOV-a, prosvjetni inspektori, članovi IRK-a i predstavnici OCD. Za svaku školsku upravu imenovan je tim kome škola može da se obrati i dobije podršku.
- Za infrastrukturu i dijelom za neformalno obrazovanje u Srbiji nadležan je opštinski nivo, u APV i resorni pokrajinski sekretarijat, u Federaciji BiH nadležni su opštinski i kantonalni nivo i nivo Distrikt Brčko, u Crnoj Gori nadležno je resorno ministarstvo.

U svim trima državama zabranjuje se diskriminacija u oblasti obrazovanja po osnovu invalidnosti. U Srbiji i Crnoj Gori po zakonima o zabrani/spriječavanju diskriminacije lica sa invaliditetom uvedene su novčane kazne. U Srbiji se novčano kažnjava roditelj koji ne upiše dijete u osnovnu školu do određene uzrasne dobi.

Oblast obrazovanja reguliše set zakona i podzakonskih akata koji sadrže i norme koje se odnose na obrazovanje osoba sa invaliditetom.

Zakoni propisuju niz rješenja u cilju obezbjeđivanja jednakih mogućnosti obrazovanja za svu djecu i odrasle sa invaliditetom. Oni propisuju: da se standardi

znanja stižu po prilagođenim programima, da se prilagođava oblik i trajanje provjere znanja vezano za nacionalne stručne kvalifikacije, da se za učenike/studente sprovodi princip afirmativne akcije prilikom upisa u srednje škole/studije, da se nastava za lica koja koriste znakovni jezik, odnosno posebno pismo ili druga tehnička rješenja izvodi na znakovnom jeziku i pomoću sredstava toga jezika, da se odrasli sa invaliditetom uključuju u obrazovni program koji im je prilagođen u pogledu uslova, sadržaja i načina izvođenja. Uređeno je obezbjeđivanje jednakih mogućnosti vaspitanja i obrazovanja za svu djecu kroz optimalan razvoj, individualan pristup i obezbjeđivanjem podrške (prilagođene metode rada, asistenti u nastavi, mobilne službe). U Srbiji je usvojen Zakon o upotrebi znakovnog jezika, ali podrazumijeva angažovanje tumača u javnim službama samo ukoliko osoba nema sposobnost čitanja s usana.

Ipak, obuhvat djece predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta ni u jednoj od triju država nije potpun. Takođe, podaci o studentima sa invaliditetom nisu precizni. U Srbiji je on manji od 0.5% ukupne studentske populacije. Odredbom člana 19. Zakona o sprječavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom Republike Srbije propisano je da se diskriminacijom u obrazovanju ne smatra: organizacija posebnih oblika nastave, odnosno vaspitanja za učenike, odnosno djecu predškolskog uzrasta, koji zbog nedovoljnih intelektualnih sposobnosti ne mogu da prate redovne nastavne sadržaje, kao i upućivanje učenika, odnosno djece predškolskog uzrasta u te oblike nastave, odnosno vaspitanja, ako se upisivanje vrši na osnovu akta nadležnog organa kojim je utvrđena potreba za takvim oblikom obrazovanja učenika, odnosno djeteta predškolskog uzrasta. Povjerenica za zaštitu ravnopravnosti uputila je Ustavnom sudu Srbije prijedlog za ocjenu ustavnosti i zakonitosti ove odredbe s obzirom na to da je diskriminatorna prema jednoj grupi djece sa invaliditetom. Sud još uvek nije odgovorio.

Za sve tri države karakteristična je nedovoljna primjena usvojenih propisa, nedovoljna edukovanost kadra i navođenje nedovoljne upućenosti u način rada sa djecom sa invaliditetom i nedostatak pristupačnosti kao argument za upućivanje djece ka specijalnim školama, njihovo duže zadržavanje izvan obrazovnog sistema nego što je potrebno i u slučaju ulaska u sistem nejednak pristup u odnosu na stvaranje uslova za puni učinak uprkos normativnom okviru koji je većim dijelom usklađen sa Konvencijom UN. U svim državama funkcioniše na određenom nivou dio podrške koji pripada sistemu socijalne zaštite, dok je asistencija pedagoškim radnicima još uvek nerazvijena i sporadično finansirana od strane nadležnih ministarstava.

U Crnoj Gori Zakon uvodi mogućnost angažovanja asistenta u nastavi, čija je uloga tehnička pomoć djetetu tokom procesa nastave, a on ovu pomoć obavlja volonterski.

U Federaciji BiH rad asistenata u nastavi u nadležnosti je kantona i opština, što za posljedicu ima to da kantonalna ministarstva obrazovanja zapošljavaju defektologe, danas edukatore rehabilitatore, u vrtiće i osnovne škole shodno ličnoj odluci ministra a ne potrebama škola. U Republici Srpskoj predviđen je asistent za inkluziju. Poslove asistenta za inkluziju može da obavlja lice sa najmanje završenom srednjom školom u četvorogodišnjem trajanju, zdravstvenog smjera. Poslove asistenta za inkluziju djeteta koje boravi u predškolskoj ustanovi može obavljati i roditelj tog djeteta sa završenom srednjom školom koja ne mora biti zdravstvenog smjera.

Ovakvo stanje uzrokovano je nerazumijevanjem suštine procesa inkluzije i ekonomskim razlozima, uslovljenom potrebom da se u novoj formi zadrži stara praksa (proces transformacije specijalnih škola i njihove uloge resursnih centara, usmjerenost nadležnih organa na njih umesto na infrastrukturno prilagođavanje redovnih obrazovnih ustanova, tendencija izmjene postojećih odredbi (Srbija) ka pružanju prednosti predstavnika/ca defektološke u odnosu na ostale struke u radu sa djecom sa invaliditetom. Na terminološkom planu uočljiva je tendencija neprepoznavanja djece i odraslih sa urođenim ili u djetinjstvu stečenim oštećenjima kao pripadnika zajednice osoba sa invaliditetom, tj. neprepoznavanje da je uzrok nejednakom postupanju, ometanju i onemogućavanju djece i odraslih u nesmetanom funkcionisanju i ostvarivanju potreba i prava isti bez obzira na uzrast osobe i na mogućnost da oštećenje kao povod postupcima ometanja nakon razvojnog perioda nestane, što se navodi kao glavni argument, potekao od stručnjaka i roditelja, za široku upotrebu termina *deca sa smetnjama u razvoju*, pri čemu se pod smetnjom tretira objektivna fizička, čulna ili mentalna karakteristika, a ne činjenica da je dijete onemogućavano i uskraćivano usljed odnosa prema privremenom ili trajnom smanjenju neke od njegovih sposobnosti ili oštećenju. U Srbiji je usvajanjem novog Zakona o osnovnoj školi i tekućim procesom izmjena Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja omogućeno pohađanje nastave od kuće i na daljinu po izboru roditelja i uz saglasnot interresorne komisije, što bi, shodno nedostatnom razumijevanju svrhe procesa inkluzije, objektivnom i isticanom nedostatku sredstava, moglo da dovede do (neopravdanog) odsustva djece sa invaliditetom iz obrazovnih tokova i da rezultira njihovom socijalnom nekompetentnošću i zakašnjelim osamostaljivanjem, što će otežati punu primjenu ostalih članova Konvencije UN koji

se odnose na ostale oblasti prepoznate kao prioritetne u državama obuhvaćenim projektom.

Premda na normativnom planu postoje dobra rješenja, uvezanost sistema obrazovanja sa sistemima socijalne zaštite, zdravlja i zapošljavanja još uvek nije dovoljna, pojedina zakonska rješenja još uvijek nisu međusobno usklađena, npr. u Srbiji, pored pojedinih kriterijuma koji se odnose na psiho-fizičke karakteristike potrebne za određeno radno mjesto, definisane mjere štednje otežavaju mogućnost zapošljavanja osoba sa invaliditetom u obrazovnom sistemu. U Crnoj Gori na državnom nivou ne postoji tijelo koje okuplja predstavnike navedenih oblasti. U Srbiji je uloga interresornih komisija donekle prenormirana, novim uredbama povećano je njeno učešće u gotovo svim procesima koje se tiču konkretnog djeteta, što će imati efekat tek kad se u potpunosti s medicinskog pređe na socijalni pristup obrazovanju osoba sa invaliditetom.

Nedovoljno učešće, zainteresovanost osoba sa invaliditetom u procesima u oblasti obrazovanja i upućenost u njih takođe je karakteristična za sve tri države. Samozastupničke organizacije nedovoljno su zainteresovane za ovu oblast, osim dijelom onih koje okupljaju djecu i studente, ali više u domenu izjednačavanja mogućnosti u smislu obezbjeđivanja pratnje djeci, asistencije u nastavi, asistencije studentima, personalne asistencije odraslima, prevoza, pomagala i pomoćnih tehničko-tehnoloških sredstava nego samog procesa obrazovanja, obrazovnih programa i obuhvata zajednice obrazovanjem. Roditeljska i stručnjačka udruženja učestvuju i u jednom i u drugom procesu, s tim što roditelji različito upućeni u opšti proces razvoja obrazovanja i djelovanje međunarodnog pokreta osoba sa invaliditetom u ovoj oblasti, a stručnjaci izvan zajednice osoba sa invaliditetom i dio njenih pripadnika nije dovoljno svjestan djelovanja samozastupničkog djela pokreta niti njegovog (mogućeg) doprinosa unapređenju u oblasti obrazovanja. U djelovanju jednog dijela roditeljskih udruženja (Srbija) i dalje je dominantan medicinski pristup, a u drugom dijelu tendencija da se na polju unapređenja položaja djece i uslova za obrazovanje postigne prepoznavanje u društvu i izgradi karijera, što se dugoročno odražava ili se, shodno novim izmjenama propisa, može odraziti na dinamiku sprovođenja usvojenog zbog nedovoljne dosljednosti, povremeno zbog dvostrukog kolosjeka i usljed otežavajućih materijalnih prilika, uključujući često potpun izostanak pristupačnosti i odgovarajućih usluga.

2.3. Principi djelovanja u oblasti obrazovanja

1. Obezbeđivanje prava na obrazovanje bez diskriminacije i inkluzivni sistem obrazovanja na svim nivoima.
2. Učenje tokom čitavog života usmjereno na pun razvoj ljudskih potencijala, dostojanstva i samovrijednosti, kao i jačanje poštovanja ljudskih prava, osnovnih sloboda i ljudske raznovrsnosti, razvijanje ličnosti, talenata i mentalnih i fizičkih sposobnosti osobe sa invaliditetom do najveće moguće mjere, omogućavanje da sve osobe sa invaliditetom efektivno učestvuju u slobodnom društvu.
3. Uključenost u opšti obrazovni sistem.
4. Nijedno dijete sa invaliditetom da ne bude isključeno iz besplatnog i obaveznog osnovnog obrazovanja, ili iz srednjeg obrazovanja.
5. Razumne adaptacije u skladu sa potrebama pojedinaca.
6. Podrška u sklopu opšteg obrazovnog sistema da bi se olakšalo efektivno obrazovanje.
7. Individualizovanje mjera podrške u okruženjima koje maksimiziraju akademski i socijalni razvoj u skladu sa ciljem pune uključenosti.

2.4. Preporuke za oblast obrazovanja lica sa invaliditetom

Opšte preporuke

1. Potpuno usaglašavanje akata u oblasti obrazovanja su izmijenjena i dopunjena nakon usvajanja UN Konvencije o pravima lica sa invaliditetom i njihovo doslijedno sprovođenje uz puno učešće osoba sa invaliditetom.
2. Uskladiti definicije i terminologiju s Konvencijom na svim nivoima obrazovanja i međusobno u sistemima obrazovanja, socijalne zaštite, rada i zdravstva kako bi svi imali istu predstavu o obavezama i pravcu u kome se kreće država kada je u pitanju unapređenje položaja zajednice osoba sa invaliditetom, te unaprijediti uvezanost ovih sistema.
3. Potrebno je povećati kapacitete kreatora politika za pravljenje i sprovođenje politika inkluzivnog obrazovanja, kao i poboljšati sistem praćenja i ocjene inkluzivnog obrazovanja.

4. Neophodna je dobra intersektorska, kao i horizontalna i vertikalna prohodnost informacija o osobama sa invaliditetom koje su uključene u sistem obrazovanja.
5. U sistemu procjene najboljeg interesa djeteta u vezi sa obrazovanjem razviti mehanizme koji bi omogućili napuštanje isključivo medicinskog modela i vrijednovanja samo oštećenja kao osnove za invalidnost i postepeno uvoditi socijalni model koji vrednuje svaku mogućnost i sve resurse.
6. Kreirati efikasan model stalne procjene napretka i uspješnosti obrazovanja osoba sa invaliditetom na državnom nivou uz uvažavanje svih entitetskih, kulturnih, regionalnih, strukturnih i drugih karakteristika unutar nje.
7. Omogućiti nesmetano učenje znakovnog jezika, Brajevog i alternativnog pisma, augmentativnih i alternativnih načina, sredstava i formata komunikacije, vještine orijentacije i mobilnosti i razmjenu iskustava među/sa osobama u sličnoj situaciji.
8. Obezbijediti trajnost finansiranja i kvalitet podrške u nastavi, nastavnom kadru i učenicima, različite oblike asistencije u saradnji sa sistemom socijalne zaštite.
9. Obezbijediti udžbenike, nastavna sredstva i tehnička pomagala neophodna za razvoj i jednako učešće djece sa invaliditetom.
10. Uključivanje u sistem redovnog obrazovanja djece sa invaliditetom koja su smještena u ustanovama socijalne zaštite u BiH i Srbiji dopunom i izmjenom propisa i pravilnika u oblasti predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja.
11. Razvijati postojeće kapacitete organizacija osoba sa invaliditetom kako bi bili partneri nacionalnim Vladama u planiranju i kreiranju politika u oblasti invalidnosti.
12. Kontinuirano raditi na informisanju i senzibilizaciji šire javnosti o pravima i potrebama osoba sa invaliditetom u skladu sa članom 8. UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom – podizanje svijesti kako bi se osiguralo redovno izvještavanje o obrazovanju osoba sa invaliditetom.
13. Uspostavljenje mehanizma za statističko praćenje obuhvata osoba sa invaliditetom kroz sve nivoe obrazovanja i promjena u sistemu ključnih za opšti pravac njegovog razvoja zahvaljući upravo ovom obuhvatu.

3. SMJERNICE I PREPORUKE ZA OBLAST ZDRAVSTVENE ZAŠTITE

Član 25.

Zdravstvena zaštita

Države potpisnice priznaju da sva lica s invaliditetom imaju pravo na uživanje najvećeg mogućeg zdravstvenog standarda bez diskriminacije na osnovu invaliditeta. Države potpisnice preduzimaju sve odgovarajuće mjere kako bi licima s invaliditetom obezbijedile pristup zdravstvenim uslugama i uslugama rehabilitacije vezanim za zdravstvenu zaštitu, koje će voditi računa o njihovom polu.

Države potpisnice posebno:

- a) pružaju licima s invaliditetom isti obim, kvalitet i standard besplatnih ili dostupnih usluga i programa koji se pružaju ostalim građanima, uključujući i one u području polnog i reproduktivnog zdravlja, te zdravstvene programe kojima je obuhvaćeno cijelo stanovništvo;
- b) nastoje pružiti te zdravstvene usluge koje su posebno potrebne licima s invaliditetom upravo zbog njihovog invaliditeta, uključujući ranu identifikaciju i intervenciju kad je potrebno, i usluge namijenjene svođenju na najmanju mjeru i spriječavanje daljeg invaliditeta, uključujući među djecom i starijim licima;
- c) obezbijediti da se te zdravstvene usluge nalaze što je bliže moguće zajednicama u kojima lica s invaliditetom žive, uključujući ruralna područja;
- d) tražiti od zdravstvenih radnika da licima s invaliditetom pružaju zaštitu iste kvalitete koja se pruža drugima, uključujući i onu na osnovu slobodnog i informisanog pristanka, između ostalog, podižući nivo svijesti o ljudskim pravima, dostojanstvu, nezavisnosti i potrebama lica s invaliditetom kroz edukaciju i objavljivanje etičkih standarda u javnoj i privatnoj zdravstvenoj zaštiti;
- e) zabraniti diskriminaciju lica s invaliditetom u obezbjeđivanju zdravstvenog obezbjeđivanja i životnog obezbjeđivanja, kada je takvo obezbjeđivanje dopušteno nacionalnim zakonodavstvom, te to obezbjeđivanje pružiti na pravičan i razuman način;

- f) spriječiti diskriminatorno uskraćivanje zdravstvene zaštite ili zdravstvenih usluga ili hrane i pića na osnovu invaliditeta.

3.1. Uvod

Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom u članu 25. obavezuje države potpisnice da priznaju *uživanje najvišeg mogućeg standarda zdravlja bez diskriminacije po osnovu invaliditeta, jednak i isti pristup, kvalitet i standard zdravstvenih usluga koji je obezbijeđen i drugim građanima*. Od države se očekuje i da zdravstvene usluge obezbijedi svim osobama sa invaliditetom i to *što bliže zajednicama* u kojima žive. Pored navedenog od države se, između ostalog, očekuje da obezbijedi pružanje usluga na osnovu slobodnog i informisanog pristanka, kroz podizanje svijesti zdravstvenih radnika o ljudskim pravima, dostojanstvu, autonomiji, položaju i potrebama osoba sa invaliditetom.

3.2. Postojeće stanje u oblasti zdravstvene zaštite lica sa invaliditetom u BiH, Srbiji i Crnoj Gori

U periodu od juna 2014. do jula 2015. godine osim u Srbiji nema novih zakonskih odredbi u oblasti zdravstvene zaštite u Crnoj Gori i BiH. U Srbiji su u septembru 2014. godine usvojene izmjene **Zakona o zdravstvenoj zaštiti**³. Članom 11. zakon predviđa da se društvena briga za zdravlje pod jednakim uslovima obezbjeđuje pružanjem zdravstvene zaštite grupacijama koje su pod većim rizikom od oboljevanja i socijalno ugroženom stanovništvu, između ostalog osobama sa invaliditetom i mentalno nedovoljno razvijenim licima. Član 19 se odnosi na **načelo pristupačnosti** primarne zdravstvene zaštite i to fizički, ekonomski i geografski dostupna građanima Republike Srbije. Članovi 20. i 26 uvode **antidiskriminativnu odredbu** i zabranjuju diskriminaciju u pružanju zdravstvenih usluga, između ostalog i **na osnovu psihičkog i tijelesnog invaliditeta** i obezbjeđuju jednak pristup zdravstvenoj službi bez diskriminacije, između ostalog i u odnosu na vrstu oboljenja. Izmjenom Zakona brisano je od 26. do 41. Člana, a naročito je važno napomenuti sporni Član 38. kojim je bila regulisana izuzetno osjetljiva materija **medicinskih ogleda**. Ovaj Član je bio u suprotnosti sa Konvencijom.

Izmjenom Zakona usvojen je novi Član 44. koji propisuje da ljekar specijalista može, bez odluke suda i bez njegovog pristanka, uputiti pacijenta na bolničko

³ „Službeni glasnik RS“, br. 107 od 2. decembra 2005, 72 od 3. septembra 2009 - dr. zakon, 88 od 23. novembra 2010, 99 od 27. decembra 2010, 57 od 1. avgusta 2011, 119 od 17. decembra 2012, 45 od 22. maja 2013 - dr. zakon, 93 od 1. septembra 2014.

liječenje, ukoliko njegovo ponašanje može da ugrozi život bolesnika ili život drugih lica ili imovinu.

Član 88. određuje da zdravstvena djelatnost na primarnom nivou obuhvata i **preventivnu zdravstvenu zaštitu** grupacija izloženih povećanom riziku, patronažne posjete, **liječenje i rehabilitaciju u kući**, zdravstvenu njegu i rehabilitaciju lica u ustanovama socijalnog staranja, rehabilitaciju djece i omladine sa smetnjama u duševnom i tjelesnom razvoju, zaštitu mentalnog zdravlja. Član 98. i 99. propisuju da se primarna zdravstvena zaštita ostvaruje preko **izabranog ljekara** opšte medicine, pedijatrije, stomatologije i ginekologije. Izabrani ljekar, pored ostalog, **sprovodi kućno liječenje** i palijativno zbrinjavanje, kao i liječenje bolesnika kojima nije neophodno bolničko liječenje.

Opšta slika stanja zdravstvene zaštite osoba sa invaliditetom u regionu može se svesti na nekoliko stvari:

- zakonodavni okvir je u većoj ili manjoj mjeri usklađen sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom, ali to nije garancija poštovanja njihovih prava u ovoj oblasti (pravo na reproduktivno zdravlje, prava osoba sa intelektualnim invaliditetom i mentalnim oboljenjima koja su u mnogim situacijama ograničena samim zakonima; pojedine kategorije invaliditeta u nekim zakonima su izostavljene...). Pored svega navedenog veliki problem predstavlja i neinformisanost osoba sa invaliditetom o institutima žalbe i mogućnostima prigovora kada su njihova prava ugrožena;
- postoji **veliki raskorak** između zakonodavnog okvira u oblasti zdravstvene zaštite osoba sa invaliditetom i njegove primjene u praksi. Sa jedne strane je postojanje velikog broja antidiskriminativnih odredbi i utvrđenih prava, a sa druge strane postojanje očigledne diskriminacije prema osobama sa invaliditetom u korišćenju zdravstvene zaštite i nemogućnost da se ta prava i ostvare;
- osobe sa invaliditetom i dalje imaju poteškoće sa kojima se suočavaju u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu, a posebno arhitektonske i komunikacijske **barijere**, neadekvatna medicinska oprema i neadekvatno obučeno medicinsko osoblje;
- ne postoji **definicija invaliditeta** u propisima i politikama u oblasti zdravstva. U svim dokumentima se koriste isključivo medicinski termini, sa dijagnozama i/ili stanjima i često su pojedine kategorije osoba sa invaliditetom diskriminisane u

ostvarivanju prava iz oblasti zdravstva u primarnoj i sekundarnoj zdravstvenoj zaštiti. Ne postoji ni **definicija osoba sa invaliditetom** u skladu sa Konvencijom, pa postoje nejasnoće značenja termina za kategorije koje se i pominju u zakonima, što za posledicu ima to da su pojedine kategorije osoba sa invaliditetom diskriminisane među sobom, a kamoli u odnosu na druge građane;

- u zdravstvenim ustanovama nema posebnih procedura za prijem i postupanje sa osobama sa invaliditetom, nema ni servisa podrške, niti obezbijeđenih savremenih asistivnih tehnologija;
- žene sa invaliditetom nisu prepoznate u zakonodavnom okviru, pa je njihovo pravo na očuvanje reproduktivnog zdravlja potpuno onemogućeno. Osim raznih barijera one se vrlo često suočavaju sa negativnim stavom zdravstvenih radnika. Oni se prema ženama sa invaliditetom ponašaju kao prema osobama koje manje vrijede, obraćaju se pratiocima umjesto samim ženama, ne pitaju ih da li se slažu sa određenom terapijom ili tretmanom. Kada je u pitanju roditeljstvo tek tu trpe osude, nerazumijevanje i odvrćanje od odluke da postanu majke, jer im se servira mišljenje „da one nisu u stanju da brinu o sebi, a kamoli o djeci“. Kada svojom upornošću i podrškom porodice krenu u ostvarivanje svog prava na roditeljstvo, žene sa invaliditetom se suočavaju sa još brojnijim izazovima jer vještačka oplodnja se na njih ne odnosi, a i savjetovališta za trudnice su im nedostupna.

3.3. Principi djelovanja u oblasti zdravstvene zaštite

Da bi zdravstveni sistem odgovorio na potrebe osoba sa invaliditetom mora da se zasniva na sljedećim načelima:

1. Načelo **pristupačnosti** zdravstvene zaštite se ostvaruje obezbjeđivanjem odgovarajuće zdravstvene zaštite građanima i građankama, koja je fizički, geografski i ekonomski dostupna, odnosno kulturno prihvatljiva, a posebno zdravstvena zaštita na primarnom nivou.
2. Načelo **pravičnosti** zdravstvene zaštite se ostvaruje zabranom diskriminacije prilikom pružanja zdravstvene zaštite po osnovu rase, pola, starosti, nacionalne pripadnosti, socijalnog porijekla, vjeroispovjesti, političkog ili drugog ubjeđenja, imovnog stanja, kulture, jezika, vrste bolesti, psihičkog ili tjelesnog invaliditeta.

3. Načelo **sveobuhvatnosti** zdravstvene zaštite se ostvaruje uključivanjem svih građana u sistem zdravstvene zaštite, uz primjenu objedinjenih mjera i postupaka zdravstvene zaštite koje obuhvataju promociju zdravlja, prevenciju bolesti na svim nivoima, ranu dijagnozu, liječenje i rehabilitaciju.
4. Načelo **kontinuiranosti** zdravstvene zaštite ostvaruje se ukupnom organizacijom sistema zdravstvene zaštite koja mora biti funkcionalno povezana i usklađena po nivoima, od primarnog preko sekundarnog do tercijarnog nivoa zdravstvene zaštite i koja pruža neprekidnu zdravstvenu zaštitu svim građanima i građankama u svakom životnom dobu.
5. Načelo **stalnog unapređenja kvaliteta** zdravstvene zaštite ostvaruje se mjerama i aktivnostima kojima se u skladu sa savremenim dostignućima medicinske nauke i prakse povećavaju mogućnosti povoljnog ishoda i smanjivanja rizika i drugih neželjenih posljedica po zdravlje i zdravstveno stanje pojedinca i zajednice u cjelini.

Svaki građanin i građanka ima pravo da zdravstvenu zaštitu ostvaruje uz poštovanje najvišeg mogućeg standarda ljudskih prava i vrijednosti, odnosno ima pravo na fizički i psihički integritet i na bezbjednost njegove/njene ličnosti, kao i na uvažavanje njegovih/njenih moralnih, kulturnih, religijskih i filozofskih ubjeđenja.

3.4. Preporuke za oblast zdravstvene zaštite lica sa invaliditetom

1. Uspostaviti jedinstvenu definiciju invaliditeta i invalidnosti, i propisati upotrebu pravilne terminologije kada se pominju osobe sa invaliditetom u zakonodavnom okviru za zdravstvenu zaštitu, a u skladu sa Konvencijom;
2. Obezbijediti obavezno zdravstveno osiguranje za sve osobe sa invaliditetom, bez obzira na njihov socio-ekonomski status ili status članova njihove porodice;
3. Obezbijediti dostupnost zdravstvenim ustanovama za sve osobe sa invaliditetom, bez diskriminacije po bilo kom osnovu i uspostaviti jedinstvene standarde u pogledu zdravstvene opreme i pristupačnosti prostora. Dostupnost zdravstvenim ustanovama podrazumijeva i njihovu ravnomjernu teritorijalnu raspoređenost sa ciljem smanjenja razlika između urbanog i ruralnog područja;

4. Obezbijediti kontinuiranu edukaciju zdravstvenih radnika na svim nivoima o pravima i položaju osoba sa invaliditetom, a od strane udruženja i organizacija osoba sa invaliditetom;
5. Obezbijediti obavezno učešće osoba sa invaliditetom u svim procesima za izradu nove ili izmjenu postojeće zakonske regulative u oblasti zdravstvene zaštite, a u skladu sa članom 4. Konvencije;
6. Obezbijediti jedinstvene standarde zdravstvene i druge zaštite u pogledu prava osoba sa invaliditetom na polno i reproduktivno zdravlje, posebno žena sa invaliditetom;
7. Obezbijediti obavezu najvišeg mogućeg standarda usluge koje se odnose na tehnička pomagala, opremu i savremenu dijagnostiku u skladu sa potrebama osoba sa invaliditetom u odnosu na vrstu invaliditeta;
8. Obezbijediti prema medicinskim indikacijama obaveznu rehabilitaciju radi očuvanja zdravstvenog stanja za sve osobe sa invaliditetom u skladu sa dijagnozom, i
9. Propisati strožije sankcije za svaki oblik diskriminacije na osnovu invalidnosti u oblasti zdravstvene zaštite.

4. SMJERNICE I PREPORUKE ZA OBLAST RADA I ZAPOŠLJAVANJA

Član 27.

Rad i zapošljavanje

1. Države potpisnice priznaju pravo na rad licima s invaliditetom, na ravnopravnoj osnovi s drugim licima, što uključuje i pravo na mogućnost zarađivanja za život od slobodno izabranog ili prihvaćenog rada na tržištu rada i radnom okruženju koje je otvoreno, sveobuhvatno i dostupno licima s invaliditetom. Države potpisnice će preduzimati odgovarajuće korake kako bi garantovale i promovisale ostvarenje prava na rad, uključujući i za one koji steknu invaliditet za vrijeme zaposlenja, preduzimanjem odgovarajućih koraka, uključujući zakonsku regulativu, usmjerenih, između ostalog, na:
 - a) zabranu diskriminacije na osnovu invaliditeta u odnosu na sva pitanja koja se tiču svih oblika zapošljavanja, uključujući uslove za pronalaženje kandidata, primanje i zapošljavanje, trajanje zaposlenja, napredovanje u službi i sigurne uslove rada koji nisu štetni po zdravlje;
 - b) zaštitu prava lica s invaliditetom, na ravnopravnoj osnovi s drugim licima, na pravedne i povoljne uslove rada, uključujući jednake mogućnosti i jednaku naknadu za rad iste vrijednosti, sigurne uslove rada koji nisu štetni po zdravlje, uključujući zaštitu od uznemiravanja i postupke rješavanja pritužbi;
 - c) obezbjeđenje da lica s invaliditetom mogu ostvariti svoja radnička i sindikalna prava na ravnopravnoj osnovi s drugim licima;
 - d) omogućavanje licima s invaliditetom da imaju stvarni pristup opštim tehničkim programima, kao i programima profesionalne orijentacije, službama za pronalaženje radnih mjesta i stručnom i kontinuiranom usavršavanju;
 - e) promovisanje mogućnosti zaposlenja i napredovanja u službi za lica s invaliditetom na tržištu rada, te pomoć u pronalaženju, dobijanju, zadržavanju posla, te vraćanju u radni odnos;
 - f) promovisanje mogućnosti samozapošljavanja, preduzetništva i pokretanja vlastitih poslova;
 - g) zapošljavanje lica s invaliditetom u javnom sektoru;

- h) promovisanje zapošljavanja lica s invaliditetom u privatnom sektoru kroz odgovarajuće mjere i politiku koji mogu uključivati programe pozitivne diskriminacije, podsticaje i druge mjere;
 - i) obezbjeđenje da se licima s invaliditetom obezbijedi razumno prilagođavanje mjesta rada;
 - j) promovisanje sticanja radnog iskustva lica s invaliditetom na otvorenom tržištu rada;
 - k) promovisanje programa stručne i profesionalne rehabilitacije, zadržavanja radnih mjesta i povratka na posao lica s invaliditetom.
2. Države potpisnice obezbjeđuju da lica s invaliditetom ne budu držana u ropstvu ili potčinjenosti i da budu, pod jednakim uslovima kao i druga lica, zaštićena od prisilnog ili obaveznog rada.

4.1. Uvod

Ratifikovanjem Konvencije o pravima lica sa invaliditetom sve tri države su se obavezale raditi na poboljšanju položaja lica sa invaliditetom i adaptirati svoje zakonodavstvo u cilju smanjenja diskriminacije lica sa invaliditetom.

Kada se ima u vidu trenutno stanje i položaj lica sa invaliditetom u oblasti rada i zapošljavanja u sve tri države konstatovali smo da se lica sa invaliditetom zapošljavaju na tržištu rada pod opštim i posebnim uslovima. Zapošljavanje na tržištu rada pod opštim uslovima lica sa invaliditetom ostvaruje posredstvom službi zapošljavanja, agencija i samostalno pod uslovima utvrđenim propisima kojima je uređeno posredovanje pri zapošljavanju bez prilagođavanja poslova, radnog mjesta ili poslova i radnog mjesta. Zapošljavanjem lica sa invaliditetom pod posebnim uslovima u Srbiji, Crnoj Gori i u entitetu Bosne i Hercegovine, u Republici Srpskoj smatra se obaveznim zapošljavanje lica sa invaliditetom u organima uprave, organima lokalne samouprave, organima pravosuđa, javnim ustanovama i fondovima, te javnim preduzećima koja nisu osnovana za zapošljavanje lica sa invaliditetom u skladu sa posebnim propisima o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom. Zapošljavanje pod posebnim uslovima, slično u sve tri države je i zapošljavanje u privrednom društvu ili zaštitnoj radionici, osnovanim radi zapošljavanja lica sa invaliditetom koji se na osnovu radnih i opštih sposobnosti ne mogu zaposliti na otvorenom tržištu rada ili održati svoje zaposlenje uz primjenu olakšica koje utvrđuju opšti propisi o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom. U posebnim

propisima ovih država zapošljavanjem lica sa invaliditetom pod posebnim uslovima smatra se i samozapošljavanje, odnosno osnivanje privrednog društva i obavljanje samostalne djelatnosti od strane tog lica. Samo u entitetu Bosne i Hercegovine, Federacija BiH pod zapošljavanjem pod posebnim uslovima smatra se isključivo zapošljavanje u privrednim društvima za zapošljavanje lica sa invaliditetom, zaštitnim radionicama, radnim centrima, reprezentativnim invalidskim organizacijama, kao i samozapošljavanje lica sa invaliditetom ukoliko ta lica vrše vlastiti obrt, obavljaju samostalnu djelatnosti ili obavljaju poljoprivrednu djelatnosti kao jedino i glavno zanimanje.

Stanje i položaj lica sa invaliditetom u oblasti rada i zapošljavanja u sve tri države bez obzira na normativnu i institucionalnu uređenost nije na zadovoljavajućem nivou i nije u potpunosti harmonizovano sa članom 27. Konvencije o pravima lica sa invaliditetom zbog čega je u narednom periodu potrebno preduzeti niz mjera u sve tri zemlje kako bi se položaj lica sa invaliditetom u ovoj oblasti unaprijedio.

Dokument sadrži uvod, stanje usklađenosti zakonodavnog i institucionalnog okvira u oblasti rada i zapošljavanja osoba sa invaliditetom u državama regiona u odnosu na Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom i principe na kojima treba predložiti ključne smjernice i preporuke za usklađenost zakonodavstva sve tri države sa Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom u cilju unapređenja položaja u ostvarivanju prava na rad i zapošljavanje.

4.2. Postojeće stanje u oblasti rada i zapošljavanja lica sa invaliditetom

4.2.1. Stanje u oblasti rada i zapošljavanja u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori

U cilju definisanja smjernica i preporuka za harmonizaciju zakonodavstva u oblasti rada i zapošljavanja u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori sa Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom neophodno je napraviti kratak osvrt na stanje zakonodavnog i institucionalnog okvira u oblasti zapošljavanja u sve tri zemlje.

4.2.1.1. Stanje u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini stanje u oblasti rada i zapošljavanja se analizira imajući u vidu činjenicu da je zapošljavanje lica sa invaliditetom u nadležnosti entiteta i da su zakonodavni i normativni okvir uspostavljeni na entitetskom nivou. Uvažavajući tu

činjenicu prikazaćemo stanje sa aspekta zajedničkih ocjena navodeći i neke od posebnosti.

U oba entiteta Bosne i Hercegovine formalno gledano postoji relativno dobar zakonski okvir kojim se regulišu pitanja rada i zapošljavanja lica sa invaliditetom. Vrlo izraženi problemi očituju se kroz primjenu odnosno neprimjenu konkretnih zakonskih odredaba. Nedostaju odgovarajući podzakonski akti, a ako ih ima previše, uopšteni su, uglavnom su prepisane zakonske odredbe, zbog čega ne nude konkretna rješenja i u primjeni nemaju obavezujuću snagu. Vrlo rijetko i nedovoljno se podupire zapošljavanje na otvorenom tržištu rada. U trendu je da kroz ponuđene projekte i programe lica sa invaliditetom budu zaposlena samo na godinu dana nakon čega ostaju ponovo bez posla.

Finansijska sredstva za podršku zapošljavanja lica sa invaliditetom dolaze većinom od specijalnog doprinosa utvrđenim zakonima o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom. U Federaciji ovaj doprinos plaćaju poslodavci koji nemaju obavezu zapošljavanja u visini od 0,5% od iznosa isplaćene mjesečne bruto plate svih zaposlenih, izuzev ako zapošljavaju lica sa invaliditetom u skladu sa Zakonom i poslodavci koji su po Zakonu dužni zapošljavati lica sa invaliditetom ukoliko to ne rade prema pravilima utvrđenim Zakonom i to u iznosu 25% od prosječne plate u Federaciji za svako lice sa invaliditetom koje su bili dužni zaposliti u skladu sa Zakonom. U Republici Srpskoj doprinos plaćaju poslodavci, koji nemaju obavezu zapošljavanja, u visini 0,1% na bruto plate svih zaposlenih na mjesečnom nivou i poslodavci koji su dužni zapošljavati lica sa invaliditetom u visini 0,2% na bruto plate svih zaposlenih na mjesečnom nivou, samo u slučaju kada ne izvrše obavezu zapošljavanja prema utvrđenoj kvoti. Od 2013. godine počela su izdvajanja sredstava za zapošljavanje lica sa invaliditetom iz budžeta Republike Srpske.

U oba entiteta ne postoji jedinstvena definicija invaliditeta. Definisanje invaliditeta se vrši u više oblasti u kojoj lice sa invaliditetom ostvaruje prava. Invalidnost i smanjena radna sposobnost utvrđuje se od strane više nadležnih organa, što zavisi od vrste i uzroka invalidnosti, i vremena njenog nastanka, što predstavlja na određeni način probleme kod ostvarivanja prava na zapošljavanje i dovodi do neravnopravnosti zbog čeg se javljaju prijedlozi da se invalidnost i smanjena radna sposobnost utvrđuju od strane jednog nadležnog organa.

Lica sa invaliditetom uživaju jednaka prava po osnovu rada kao i ostala lica. Nema diskriminacije po pitanju trajanja zaposlenja, napredovanja u službi lica sa invaliditetom jer se i njima obezbjeđuje potpuna zaštita na radu. Zakoni o radu

obezbjeđuju zaštitu svih zaposlenih na ravnopravnoj osnovi kao i licima sa invaliditetom kada su u pitanju povoljniji uslovi rada uključujući i jednake mogućnosti i jednaku platu za rad iste vrijednosti, sigurne uslove rada koji nisu štetni po zdravlje uključujući i zaštitu od svih vidova uznemiravanja. Lica sa invaliditetom jednako kao i ostali radnici mogu ostvariti svoja radnička i sindikalna prava. Lica sa invaliditetom jednako kao i druga lica imaju pristup opštim tehničkim programima kao i programima profesionalne orijentacije, zavodu za zapošljavanje i agencijama koje posreduju u zapošljavanju. Što se tiče promovisanja mogućnosti zapošljavanja lica sa invaliditetom u oba entitea postoje fondovi za profesionalnu rehabilitaciju i za zapošljavanje u čijoj je nadležnosti promovisanje zapošljavanja stimulisanje i finansijska podrška zapošljavanja i samopozapošljavanja što je u skladu sa odredbama člana 27. Konvencije UN o pravima lica sa invaliditetom.

Normativni i institucionalni okvir za zapošljavanje lica sa invaliditetom u entitetima nije u potpunosti u skladu sa članom 27. Konvencije UN o pravima lica sa invaliditetom, jer licima sa invaliditetom obezbjeđuje jednak pristup zapošljavanju i pravima po osnovu rada uz određene oblike stimulativnog zapošljavanja, brige i podrške entitetske vlasti i lokalnih zajednica ali nema potpune primjene tog zakonodavstva u praksi.

Problemi koji su uočeni u ovoj oblasti i prikazani u Izvještaju za oba entiteta su: potreba poboljšanja zakonodavnog okvira; izostanak procesa profesionalne rehabilitacije i osposobljavanja lica sa invaliditetom; nerezervisana radna mjesta za lica sa invaliditetom i nedovoljna sredstva iz posebnog doprinosa za finansiranje svih zakonom utvrđenih prava lica sa invaliditetom.

4.2.1.2. Stanje u Srbiji

Stanje u oblasti zapošljavanja lica sa invaliditetom u Srbiji karakteriše postojanje zakonodavnog i normativnog okvira koji nije u potpunosti harmonizovan sa Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom. Jedan od osnovnih problema u zapošljavanju lica sa invaliditetom je procjena radne sposobnosti posebno kada je riječ o trećem stepenu radne sposobnosti koji ima oko 5% lica sa invaliditetom.

Programi za stručno usavršavanje i programi stručne i profesionalne rehabilitacije često nisu prilagođeni osobama sa procijenjenim drugim stepenom radne sposobnosti, niti su prilagođeni osobama sa invaliditetom sa različitim ograničenjima u funkcionisanju. Ti programi ne doprinose značajno uključivanju osoba sa invaliditetom u otvoreno tržište rada. Prema tome procjena radne

sposobnosti ne pruža relevantne informacije o kompetencijama osoba sa invaliditetom koje su potrebne za zapošljavanje osoba sa invaliditetom što ograničava efektivnosti rada Nacionalne službe zapošljavanja. Evidentno je da država preduzima korake u cilju podsticanja osoba sa invaliditetom da stiču radno iskustvo na otvorenom tržištu rada.

Obaveza zapošljavanja osoba sa invaliditetom se najčešće ispunjava kroz direktno zapošljavanje ili kupovinu proizvoda i usluga od preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Međutim, osobe sa invaliditetom se i dalje suočavaju sa visokim nivoom predrasuda, pa poslodavci i pored podsticaja često odbijaju da zaposle osobe sa invaliditetom na poslove koje bi mogle da obavljaju. Stopa zaposlenosti osoba sa invaliditetom je i dalje izuzetno niska, te možemo zaključiti da mjere aktivne politike zapošljavanja još uvijek ne dovode do planiranih efekata. Ne postoje systemske mjere podrške osobama sa invaliditetom da otpočnu svoj posao, a finansijski podsticaji koji se obezbjeđuje za samozapošljavanje nisu dovoljni. Poslodavci u javnom sektoru su praktično izuzeti iz obaveze zapošljavanja osoba sa invaliditetom, mada ne postoji razlika u načinu ispunjavanja obaveze zapošljavanja osoba sa invaliditetom u odnosu na privatni sektor.

Kad je riječ o radnom mjestu većina radnih mjesta nije prilagođena osobama sa invaliditetom što otežava njihovo zapošljavanje. Kada je riječ o pravima lica sa invaliditetom po osnovu rada, ne postoji systemsko praćenje prava osoba sa invaliditetom u radnom odnosu, pa time ni informacije o uskraćivanju unaprijeđenja osobama samo zato što imaju neku vrstu invaliditeta. Poslodavac može da prekine ugovor o radu osobi koja je invaliditet stekla kao posljedicu povrede na radu ukoliko ne postoji adekvatno radno mjesto koje odgovara preostaloj radnoj sposobnosti osobe.

Država preduzima korake u cilju zabrane diskriminacije na osnovu invalidnosti u vezi sa svim pitanjima koja se tiču svih oblika zapošljavanja uključujući uslove za: stupanje u radni odnos; angažovanje i zapošljavanje; stalnost zapošljavanja; napredovanje na radnom mjestu i bezbjedne i zdrave radne uslove. Takođe država preduzima korake u cilju zaštite prava osoba sa invaliditetom da, ravnopravno sa drugima, uživaju pravedne i povoljne uslove za rad, uključujući: jednake mogućnosti i nadoknadu za rad jednake vrijednosti; bezbjedne i zdrave radne uslove uključujući zaštitu od uznemiravanja i ispravljanje nepravdi.

Bez obzira na ove činjenice osobe sa invaliditetom se i dalje suočavaju sa značajnim stepenom diskriminacije na tržištu rada, kako prilikom procjene radne sposobnosti, prijema u radni odnos tako i tokom rada. Iako u istraživanjima osobe sa invaliditetom često izjavljuju da obavljaju rad u skladu sa svojim kompetencijama, osobe sa invaliditetom su najčešće zaposlene na poslovima koji su nisko plaćeni što predstavlja posljedicu višegodišnje sistemske diskriminacije. Ortopedska pomagala često nisu u dovoljnoj mjeri dostupna ili su skupa, pa često dolazi do povreda osoba sa invaliditetom na radu.

4.2.1.3. Stanje u Crnoj Gori

Nakon izvršene analize zakonodavnog i institucionalnog okvira u oblasti rada i zapošljavanja, konstatovano je da je Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom koji važi u Crnoj Gori najbolji zakon u ovoj oblasti u zemljama Balkana.

Međutim, neophodno ga je unaprijediti kako bi se osigurala njegova efikasnija primjena. Ovo se posebno odnosi na potrebu uspostavljanja efikasnih instrumenata za primjenu zakona na sve javne institucije u situaciji kada se pojave kao poslodavac. Zakon propisuje kvotni sistem zapošljavanja, kao i poseban doprinos koji su poslodavci dužni da uplate u slučaju neispunjavanja propisane kvote tj. ne zapošljavanja lica sa invaliditetom. Poseban doprinos se uplaćuje u Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje koji ne postoji kao posebno pravno lice, već se sredstva uplaćuju direktno u Budžet Crne Gore preko jedinstvenog žiro računa za uplatu poreza i doprinosa za lična primanja.

Zbog ovakvog zakonskog rješenja događa se da, kada neka javna institucija ne ispuni propisanu kvotu i ne zaposli onaj broj lica sa invaliditetom koji propisuje Zakon, ta institucija kao poslodavac koji krši kvotni sistem nema tehničku mogućnost da uplati poseban doprinos iz razloga što u Crnoj Gori funkcioniše trezorski sistem javnih finansija, a to znači da većina javnih institucija plaćanja vrši, ne sa svog žiro računa, već upućuju naloge za plaćanje Ministarstvu finansija koje ih realizuje preko državnog trezora.

Sa druge strane, kada se neka javna institucija pojavi kao poslodavac nije u mogućnosti da koristi subvencije propisane Zakonom, kao što su subvencija zarade, naknade za opremanje radnog mjesta, sufinansiranje asistenta u radu itd. Navedeni problemi se odnose na one javne institucije koje se direktno finansiraju preko Budžeta Crne Gore tj. one koje nemaju posebne žiro račune, dok u sistemu javnih

institucija postoje i one institucije koje imaju svoje posebne žiro račune i imaju mogućnost da neposredno primaju uplate i vrše plaćanja.

4.3. Principi djelovanja u oblasti rada i zapošljavanja

Principi ljudskih prava sadržani u Konvenciji UN o pravima lica sa invaliditetom koji se odnose na oblast rada i zapošljavanja ustanovljeni su na osnovu principa propisanih u Povelji Ujedinjenih Nacija i uglavnom se svode na pet osnovnih principa o kojima se mora voditi računa prilikom definisanja smjernica i preporuka za harmonizaciju sa odredbom člana 27. Konvencije.

Pet opštih principa ljudskih prava su: dostojanstvo; samostalnost; učestvovanje, inkluzija i pristupačnost; nediskriminacija i jednakost i poštovanje različitosti. Ovi principi se koriste kako bi se obezbijedile smjernice o tome kako bi trebalo svako pravo da se razumije i implementira u zakonodavstvima navedenih zemalja.

Zakonodavstvo kojim je uređena oblast rada i zapošljavanja lica sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori uglavnom sadrži svih pet opštih principa ljudskih prava koje garantuju i propisuju ustavi tih zemalja. Da bismo ih mogli koristiti u svrhu definisanja smjernica i preporuka za harmonizaciju zakonodavstva u oblasti rada i zapošljavanja lica sa invaliditetom sa Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom moramo analizirati implementaciju svakog principa pojedinačno u zakonodavstvu nevedenih zemalja.

Dostojanstvo kao opšti princip odnosi se na inherentne vrijednosti svakog lica. Zakonodavstvo u oblasti rada i zapošljavanja u sve tri posmatrane zemlje obezbjeđuje poštovanje ovog principa jer se kroz odredbe tog zakonodavstva obezbjeđuje poštovanje i samopoštovanje lica sa invaliditetom koja se osjećaju poštovanim u svojoj zajednici i društvu i svojim svakodnevnim aktivnostima koja se odnose na rad i zapošljavanje jer im država pruža podršku i podsticaje.

Samostalnost kao princip je pravo lica da donese svoje odluke samostalno ili uz podršku. Samostalnost znači da je lice u centru donošenja odluka koje ga se tiču. Ovaj princip je prisutan u zakonodavstvu navedenih zemalja jer obezbjeđuje da lica sa invaliditetom samostalno izaberu način i oblik svog radnog angažovanja i ekonomske aktivnosti bilo zapošljavanjem kod poslodavca ili samozapošljavanjem. Svaki od odabраниh oblika aktivnosti prati određena finansijska i druga podrška države jasno definisana predmetnim zakonodavstvom.

Učestvovanje, inkluzija i pristupačnost kao opšti princip u segmentu rada i zapošljavanja znači pravo svih lica na puno i efektivno učešće u definisanju propisa u oblasti rada i zapošljavanja i koji obezbjeđuju realizaciju ovog principa i jednak pristup zapošljavanju, resursima i sredstvima podsticaja.

Diskriminacija u oblasti rada i zapošljavanja postoji kada se licu uskrati pravo na rad i po osnovu rada i to po osnovu invaliditeta, rase, pola, jezika, religije, političkog ili drugačijeg razmišljanja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovinskog vlasništva, rođenja ili starosne dobi. Zakonodavstvo u oblasti rada i zapošljavanja u sve tri zemlje sadrži antidiskriminacijske odredbe koje garantuju jednaka prava svim licima i zabranjuju i sankcionišu diskriminaciju po svim osnovama uključujući i invalidnost. Diskriminacija postoji kad se licu uskrati pravo na osnovu invaliditeta, rase, pola, jezika, religije, političkog ili drugačijeg razmišljanja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovinskog vlasništva, rođenja ili starosne dobi i ona je zabranjena i sankcionisana u zakonodavstvu ovih zemalja. Polazeći od činjenice da svako ima pravo da podjednako uživa ljudska prava i da prava, odgovornosti i mogućnosti ne zavise od toga da li je neko rođen sa ili bez invaliditeta zakonodavstvo u oblasti rada i zapošljavanja sve tri zemlje lica s invaliditetom tretira isto kao i lica bez invaliditeta. U skladu sa tim principom licima s invaliditetom u sistemu rada stoje na raspolaganju određene pogodnosti i stimulansi kako bi na osnovu njih svoja prava u oblasti rada i zapošljavanja u potpunosti ostvarili isto kao i lica bez invaliditeta.

Poštovanje različitosti u zakonodavstvu u oblasti rada i zapošljavanja u sve tri zemlje u potpunosti uključuje priznavanje i prihvatanje lica sa invaliditetom kao dijela ljudske različitosti, tako što licima sa invaliditetom nisu uskraćena prava na rad i zapošljavanje i prava po osnovu rada zbog invaliditeta. Licima sa invaliditetom se garantuju jednaka prava po osnovu polne određenosti.

Ovi principi su korišteni prilikom analize stanja u oblasti rada i zapošljavanja svake zemlje pojedinačno tako da stepen njihove implementacije u zakonodavstvu i praksi služi kao osnova za definisanje smjernica i preporuka za harmonizaciju zakonodavstva navedenih zemalja sa odredbama člana 27. Konvencije UN o pravima lica sa invaliditetom.

4.4. Preporuke za oblast rada i zapošljavanja lica sa invaliditetom

Uzimajući u obzir postojeće stanje kada je u pitanju zakonski i insitucionalni okvir rada i zapošljavanja u državama regiona lica sa invaliditetom, dajemo sljedeće

zajedničke preporuke u cilju harmonizacije sa članom 27. UN Konvencije o pravima lica sa invaliditetom:

1. Unaprijeđenje Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom. Ovu preporuku je moguće realizovati kroz izmjene i dopune Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom od strane Vlada kao predlagača i parlamenata koji su nadležni da donose zakone. Ovom preporukom izvršilo bi se usklađivanje sa odredbom člana 27. UN Konvencije.
2. Osnivanje Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom kao posebne institucije. Ovu preporuku je moguće realizovati kroz izmjene i dopune Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom od strane Vlada kao predlagača i parlamenata koji su nadležni da donose zakone u dijelu koji se odnosi na osnivanje institucija koje su dužne da obezbijede sprovođenje Zakona. Ovom preporukom izvršilo bi se usklađivanje sa odredbom člana 27. UN Konvencije.
3. Unaprijediti, razvijati i provoditi profesionalnu rehabilitaciju i osposobljavanje lica sa invaliditetom. Ovu Preporuku je moguće realizovati kroz osnivanje ustanova za profesionalnu rehabilitaciju od strane nadležnih organa vlasti i obezbjeđenje sredstava za njihov rad od strane Vlada i Fondova za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom. Ovom preporukom izvršilo bi se i obezbjedilo usklađivanje zakonodavstva iz ove oblasti sa odredbom člana 27. stav 1. tačka d) i k) UN Konvencije.
4. Uspostaviti rezervisana radna mjesta za lica sa invaliditetom. Ova preporuka će se realizovati donošenjem Pravilnika o rezervisanim radnim mjestima za lica sa invaliditetom ili drugog akta zavisno od rješenja koje je dato u propisima kojima je uređeno zapošljavanje lica sa invaliditetom. Akt će u skladu sa tom zakonskom odredbom donijeti Vlada ili nadležni ministar. Ovom preporukom izvršilo bi se usklađivanje zakonodavstva iz ove oblasti sa odredbom člana 27. stav 1. tačka a) i b) UN Konvencije.
5. Ostvariti partnerstvo sa organizacijama lica sa invaliditetom na način da se definišu nivo, oblici i načini partnerstva. Ovu preporuku je moguće realizovati na način da se uradi određena strategija koja će predvidjeti sklapanje određenog partnerskog okvirnog sporazuma između institucija koje regulišu pitanje rada i zapošljavanja lica sa invaliditetom i organizacija lica sa invaliditetom u cilju

usklađivanja i zakonodavnog i institucionalnog okvira sa članom 27. stav 1. tačke: a), b), c), d), e), g), j).

6. Obezbijediti da se invalidnost i smanjena radna sposobnost utvrđuju od strane jednog nadležnog organa za ostvarivanje prava na rad i zapošljavanje a ne kao do sada od više nadležnih organa, što stvara probleme kod ostvarivanja prava na zapošljavanje i dovodi do neravnopravnosti lica sa invaliditetom. Za realizaciju ove preporuke potrebno je izvršiti izmjene i dopune svih propisa kojima se utvrđuje invalidnost i smanjena radna sposobnost i to propisa: u oblasti penzijskog i invalidskog osiguranja, oblasti boračko-invalidske zaštite, oblasti socijalne i dječije zaštite i oblasti rada i zapošljavanja u pravcu da se svim propisima na jedinstven način uredi utvrđivanje invalidnosti i preostale radne sposobnosti. Na ovaj način bi se sva lica sa invaliditetom kod rješavanja prava na profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje stavila u isti položaj i ne bi bilo razlika u procentima invalidnosti i stepenu oštećenja kod iste vrste invalidnosti i oštećenja obzirom na uzrok i vrijeme nastanka. Ovom preporukom izvršilo bi se usklađivanje zakonodavstva iz ove oblasti sa odredbom člana 27. stav 1. tačka a), b), e) f), g) i h) UN Konvencije.
7. U državnim budžetima redovno obezbjeđivati dodatna sredstva za zapošljavanje lica sa invaliditetom. Što se tiče ove preporuke nju je moguće realizovati kroz intervencije u Budžetu svake od država tako što će se u Budžetu predvidjeti posebna stavka za zapošljavanje lica sa invaliditetom. Ovom preporukom bi se izvršilo i obezbjedilo usklađivanje zakonodavstva iz ove oblasti sa članom 27. stav 1. tačka a), b), e) f), g) i h) UN Konvencije.
8. Raditi na smanjenju predrasuda poslodavaca i zaposlenih lica prema osobama sa invaliditetom. Ovu preporuku je moguće realizovati zajednički od strane invalidskog sektora, udruženja poslodavaca, sindikata i javne vlasti kroz razvijanje svijesti kod poslodavaca i već zaposlenih radnika o licima sa invaliditetom, njihovih prava na rad i zapošljavanje i značaju i ekonomskoj opravdanosti takvog rada. Ovom preporukom bi se poboljšao položaj lica sa invaliditetom u procesu rada i olakšao pristup radnim mjestima.

Realizovanjem ovih preporuka bili bi poboljšani uslovi za nove detaljnije reforme, a sve u cilju potpunog usklađivanja zakonodavstva Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore sa Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom.

5. SMJERNICE I PREPORUKE ZA OBLAST SOCIJALNE ZAŠTITE

Član 28.

Odgovarajući životni standard i socijalna zaštita

1. Države potpisnice priznaju licima sa invaliditetom i njihovim porodicama pravo na odgovarajući životni standard, uključujući odgovarajuću hranu, odjeću, stanovanje, kao i na neprekidno poboljšanje životnih uslova, te će preduzeti odgovarajuće korake za zaštitu i
2. Unapređenje ostvarenja tog prava bez diskriminacije na osnovu invaliditeta.
3. Države potpisnice priznaju pravo licima s invaliditetom na socijalnu zaštitu i na uživanje tog prava bez diskriminacije na osnovu invaliditeta, te će preduzeti odgovarajuće korake da obezbijede i promovišu ostvarivanje toga prava, uključujući i mjere u svrhu:
 - a) obezbjeđivanja jednakog pristupa lica s invaliditetom čistoj vodi, i obezbjeđivanja pristupa odgovarajućim i dostupnim uslugama, napravama i drugoj pomoći za zadovoljavanje potreba vezanih za invaliditet;
 - b) obezbjeđivanja pristupa licima s invaliditetom, posebno žena, djevojaka i lica starije životne dobi s invaliditetom, programima socijalne zaštite i programima smanjenja siromaštva;
 - c) obezbjeđivanja pristupa licima s invaliditetom i njihovih porodica koje žive u uslovima siromaštva državnoj pomoći radi pokrivanja troškova vezanih za invaliditet, uključujući odgovarajuću edukaciju, savjetovanje, finansijsku pomoć i centre za privremenu njegu;
 - d) obezbjeđivanja pristupa programima javno finansiranog stanovanja licima sa invaliditetom;
 - e) obezbjeđivanja jednakog pristupa programima i beneficijama penzionog obezbjeđivanja licima sa invaliditetom.

5.1. UNCRPD i socijalna zaštita

Sve tri zemlje koje učestvuju u projektu su ratifikovale Konvenciju i obavezale se na njenu primjenu.

Član 28. Konvencije objedinjava i definiše različita područja socijalne zaštite kroz odgovarajuće uslove života i socijalnu zaštitu.

Područja objedinjena u okviru člana 28. Konvencije su:

- Pravo osoba sa invaliditetom i njihovih porodica na odgovarajući životni standard koji uključuje ishranu, odjeću i smještaj i na stalno poboljšanje uslova života, te obavezu rada država potpisnica na unapređenju ovog prava bez diskriminacije po osnovu invalidnosti;
- Pravo na socijalnu zaštitu koja treba da je pristupačna osobama sa invaliditetom, pri čemu se socijalna zaštita shvata šire, jer uključuje pristup čistoj vodi, raspoloživim uslugama, sredstvima i različitim vidovima pomoći za potrebe osoba sa invaliditetom. U socijalnoj zaštiti posebna pažnja posvećuje se:
 - pitanjima socijalne sigurnosti kao dijela socijalne zaštite osoba sa invaliditetom koja su u Konvenciji usmjerena prema onima koji žive u siromaštvu. Obaveza je države potpisnice da siromašnim osobama sa invaliditetom obezbijedi pristup programima socijalne zaštite kao i posebnim programima za smanjenje siromaštva;
 - isticanju specifičnosti potreba žena, djevojaka i starijih osoba sa invaliditetom i obavezi njihovog prepoznavanja u ostvarivanju socijalne zaštite i drugih programa, posebno onih za smanjenje siromaštva;
 - pristupu socijalnoj zaštiti siromašnih osoba sa invaliditetom i njihovih porodica koja se odnosi na pokrivanje troškova vezanih za invaliditet (obuka, davanje savjeta, finansijska pomoć, tuđa njega itd.);
 - pristupu osoba sa invaliditetom programima socijalnog stanovanja i
 - pristupu osoba sa invaliditetom penzionim programima i pogodnostima.

Pored ovog člana, i drugi članovi Konvencije nalaze svoju primjenu u socijalnoj zaštiti. To su:

- član 1, stav 2. koji postavlja okvir za definisanje invalidnosti i osobe sa invaliditetom;
- član 3. koji utvrđuje osnovna načela Konvencije kao što su poštovanje urođenog dostojanstva i individualne samostalnosti, zabranu diskriminacije, puno učešće i uključivanje u društvo, uvažavanje razlika i prihvatanje osobe sa

- invaliditetom kao dijela ljudske raznolikosti i čovječnosti, jednake mogućnosti, dostupnost, rodna ravnopravnost i uvažavanje razvojnih sposobnosti djece sa invaliditetom i poštovanja njihovog prava za očuvanje vlastitog identiteta;
- član 4. koji uspostavlja opšte obaveze za države potpisnice Konvencije;
 - član 8. nalaže mjere u cilju podizanja svijesti u cjelokupnom društvu o invalidnosti i osobama sa invaliditetom;
 - član 19. koji se odnosi na samostalan život i uključivanje;
 - član 24. koji definiše pravo na obrazovanje;
 - član 26. koji se odnosi na procjenu potreba i sposobnosti i
 - član 31. koji govori o obavezi prikupljanja i čuvanja informacija i podataka o osobama sa invaliditetom.

5.2. Postojeće stanje u oblasti socijalne zaštite i odgovarajućeg životnog standarda lica sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori

Socijalna zaštita u sve tri zemlje vuče svoje korijene iz zajedničke države i još uvijek sadrži neke zajedničke pristupe koji omogućavaju upoređivanje i definisanje osnovnih principa, bez obzira na prisutne i izražene različitosti.

U svakoj zemlji socijalna zaštita se uže shvata i uređuje posebnim zakonom koji omogućava samostalno funkcionisanje sistema socijalne zaštite kao jednog od područja socijalne politike. Ostali sistemi socijalne sigurnosti (penzijsko-invalidsko osiguranje, zdravstveno osiguranje, dječija zaštita, boračko-invalidska zaštita) su zasebno uređeni i sadrže prava i usluge iz socijalne zaštite, tako da je organizaciono, institucionalno i funkcionalno socijalna zaštita uopšte, a time i osoba sa invaliditetom „razbacana“ u više sistema među kojima nema dovoljne povezanosti i koordinacije. Prava iz socijalne zaštite osoba sa invaliditetom u svim sistemima, vrlo slično su ustanovljena i uglavnom zasnovana na tradicionalnom modelu prisutnom na ovim prostorima u drugoj polovini 20-og vijeka, ali postoje značajne razlike u njihovom obimu, namjeni, svrsi, što dovodi do diskriminacije osoba sa invaliditetom po osnovu uzroka nastanka invalidnosti i korisničkog statusa u pojedinim sistemima.

Sve zemlje u ustavu i zakonskim odredbama sadrže principe nediskriminacije po osnovu invalidnosti i na taj način omogućavaju jednak pristup i pravima u socijalnoj zaštiti, različitim programima socijalne zaštite i programima za smanjenje siromaštva.

U svim zemljama postoji neusklađenost u definisanju invalidnosti i osobe sa invaliditetom u skladu sa Konvencijom, kao i kriterijuma za procjenu invalidnosti. Medicinski pristup koji uvažava oštećenje nije upotpunjen sa socijalnim pristupom koji multidisciplinarno polazi od individualnih potreba i sposobnosti i invalidnost sagledava kroz funkcionalne sposobnosti i sposobnosti interakcije sa okruženjem.

Pitanje socijalne sigurnosti osoba sa invaliditetom koje žive u siromaštvu definiše se kao za sve druge korisnike i invalidnost se ne prepoznaje kao važan faktor sa dodatnim troškovima koji trebaju biti uzeti u obzir u ustanovljavanju kriterijuma za ostvarivanje prava, visinu prava i načina njihovog ostvarivanja. Srbija i Crna Gora u sistemu socijalne zaštite imaju ustanovljeno pravo na socijalni minimum (socijalnu pomoć) za siromašne, dok je u Bosni i Hercegovini to pravo isključivo vezano za osobe nesposobne za rad koje su siromašne, tako da u ovoj zemlji ne postoji ravnopravan i puni pristup socijalnoj pomoći osobama sa invaliditetom.

Oblast socijalnih usluga je različito razvijena i upućena na lokalne zajednice koje imaju različite ekonomske, socijalne i kulturne mogućnosti, što dovodi do diskriminacije u pristupu socijalnim uslugama prema mjestu življenja. Mnoge neophodne usluge nisu razvijene, zbog čega su osobe sa invaliditetom ograničene u korišćenju resursa zajednice i socijalno isključene.

Pluralizam pružalaca usluga (nevladin, javni i privatni sektor) je počeo da se razvija, uz još uvijek veliku dominaciju javnog sektora. U Bosni i Hercegovini nisu razvijeni ni potrebni stručni standardi kvaliteta socijalnih usluga tako da nema instrumenata za kontrolu rada i kvaliteta svih usluga i pružalaca usluga.

Programi socijalnog stanovanja postoje u Srbiji i Crnoj, dok Bosna i Hercegovina nije zakonski uredila ovu oblast, niti ima bilo kakav razvijen program socijalnog stanovanja.

U svim zemljama ne postoje jedinstvene evidencije o invalidnosti i osobama sa invaliditetom koje omogućavaju praćenje, istraživanje i adekvatno planiranje mjera i oblika socijalne zaštite. Svaki sistem vodi svoje evidencije zasnovane na korisniku prava tog sistema, a zajedničke i opšte odlike za sve sisteme nisu standardizovane niti ih statistika izražava na jedinstven način.

5.3. Principi sa preporukama za oblast socijalne zaštite i odgovarajućeg životnog standarda lica sa invaliditetom

Imajući u vidu postojeće stanje, definisani su principi sa preporukama za harmonizaciju zakonodavstva u BiH, SRB i CG u oblasti socijalne zaštite prema Konvenciji UN. Ovi principi počivaju na osnovnim principima koje sadrže međunarodni dokumenti i standardi u oblasti invalidnosti, kao što su: ravnopravnost, nediskriminacija, jednake mogućnosti, pristupačnost, poštovanje urođenog dostojanstva, zaštita integriteta, uključenost i participacija, jednake mogućnosti itd. Ključni principi adekvatno socijalnoj zaštiti su:

Harmonizacija zakonodavnog i institucionalnog okvira u socijalnoj zaštiti sa Konvencijom treba da je trajan i stalan sistemski proces u svim zemljama i u svim sistemima i za sve aktere koji se bave socijalnom zaštitom osoba sa invaliditetom.

Preporuke:

1. Praćenje usklađenosti uvrstiti kao princip i zakonsku obavezu u svim zakonima koji sadrže odredbe iz socijalne zaštite osoba sa invaliditetom;
2. Ustanoviti zakonsku obavezu koordinacije među sistemima kada odlučuju o pravima u socijalnoj zaštiti osoba sa invaliditetom;
3. Na nacionalnom nivou ustanoviti obavezu evaluacije usklađenosti u određenim vremenskim terminima uz puno učešće osoba sa invaliditetom i rezultate evaluacije učiniti transparentnim za javnost;
4. Ustanoviti obavezni zakonski mehanizam da se prilikom donošenja zakona u socijalnoj zaštiti vrši provjera usklađenosti sa Konvencijom.

U političkim i programskim nacionalnim dokumentima ustanoviti jedinstvenu definiciju invaliditeta i osobe sa invalidnošću u skladu sa definicijom iz Konvencije UN, koju bi koristili svi sistemi koji obezbjeđuju socijalnu zaštitu osoba sa invaliditetom, uz uvažavanje isticanja specifičnih potreba i ciljeva svakog sistema.

Preporuke:

1. U politikama i strategijama u socijalnoj zaštiti i u oblasti invalidnosti jedinstveno definisati invalidnost i osobu sa invaliditetom prema Konvenciji UN;
2. U zakonima u socijalnoj zaštiti i drugim zakonima koji definišu socijalnu zaštitu osoba sa invaliditetom izvršiti izmjene uvođenjem definicije ovih pojmova

prema jedinstvenoj definiciji uz uvažavanja potrebe prepoznavanja specifičnosti svakog sistema.

U skladu sa jedinstvenim definisanjem invalidnosti i osobe sa invaliditetom ustanoviti i način vođenja jedinstvene evidencije na nacionalnom nivou putem registra ili na drugi način, koji bi sadržavao podatke o invalidnosti i bitnim karakteristikama osoba sa invaliditetom.

Preporuke:

1. Izmijeniti zakone u oblasti socijalne zaštite i odredbe koje se odnose na evidenciju unošenjem odredbi koje jasno propisuju način vođenja evidencije, pokazatelje, izvještaje, obaveze organa i službi itd.
2. Promjene o evidenciji implementirati i u zakonodavstvu i institucijama koje se bave statistikom kako bi se ažurno obrađivali i publikovali podaci i činili dostupnim javnosti.

Definisanje i utvrđivanje prava na pomoć i podršku osobama sa invaliditetom u svim sistemima koji obezbjeđuju socijalnu zaštitu treba biti jedinstveno uređeno i zasnovano na stanju potreba, bez obzira na uzroke i okolnosti nastanka invalidnosti.

Preporuke:

1. Izvršiti izmjene u zakonima koji kao osnovni kriterijum u ostvarivanju prava iz socijalne zaštite uzimaju uzrok i način nastanka invalidnosti;
2. Izvršiti izmjene u zakonima u boračko-invalidskoj zaštiti koje će odvojiti naknadu štete i privilegije po osnovu uzroka invalidnosti od prava po osnovu invalidnosti.

Prava u socijalnoj zaštiti koja imaju za cilj podršku za izjednačavanje mogućnosti moraju biti jasno definisana, sa utvrđenom namjenom i bez kriterijuma koji je zasnovan na materijalnom stanju osobe sa invaliditetom i njegove porodice kako se ne bi zloupotrebjavala i usmjeravala za druge namjene.

Preporuke:

1. U izmjenama zakona u svim sistemima utvrditi prava čiji je cilj izjednačavanje mogućnosti, definisati ih i odvojiti od prava za zadovoljavanje egzistencijalnih potreba;

2. U svim sistemima utvrditi jasnu namjenu tih prava, na primjer, lična invalidnina čija namjena nije definisana ni u jednom sistemu.

Osobama sa invaliditetom koje žive u siromaštvu omogućiti pristup pravima u socijalnoj zaštiti i programima za smanjenje siromaštva uz prepoznavanje i uvažavanje povećanih troškova za izdržavanje zbog invaliditeta.

Preporuke:

1. Izmijeniti zakone u socijalnoj zaštiti i u odredbama koje definišu uslove za socijalnu pomoć ne uvoditi kriterijum „nesposobnost za rad“;
2. U izmjenama zakona o socijalnoj zaštiti unijeti odredbe koje uvažavaju potrebe za većim troškovima za izdržavanje zbog invalidnosti.

U svim zemljama u regionu usluge za podršku osobama sa invaliditetom i njihovim porodicama treba da su mnogo razvijenije, više zastupljene u socijalnoj zaštiti i pristupačnije svim osobama sa invaliditetom.

Preporuke:

1. Izmjenama zakona o socijalnoj zaštiti definisati obavezne usluge na nacionalnom nivou;
2. U definisanju osnovnih usluga uvažiti potrebe lica sa najtežim oblikom invaliditeta;
3. Zakonski obavezati lokalne zajednice za razvoj tih usluga;
4. Zakonski utvrditi osnovne kriterijume za ostvarivanje tih usluga;
5. Pored usluga za osobe sa invaliditetom zakonski ustanoviti i usluge za podršku porodicama ovih osoba.

Raditi na poboljšanju uslova za podršku i usluge porodicama djece sa invaliditetom (sa smetnjama u razvoju) u cilju prevencije izmještanja djece iz porodica i institucionalizacije.

Preporuke:

1. Pokrenuti inicijative za izmjenu zakonodavstva u oblasti rada u cilju usklađivanja rada i i brige o djetetu sa smetnjama u razvoju;
2. U socijalnim uslugama, definisati usluge koje omogućavaju porodici koja brine o djetetu sa smetnjama, podršku u njezi, rehabilitaciji, socijalizaciji i obrazovanju;

3. U zakonima o dječijoj zaštiti prepoznati potrebe porodica ove djece.

U svim zemljama i lokalnim zajednicama raditi na stvaranju ambijenta za pluralitet pružalaca usluga osobama sa invaliditetom, odnosno za ravnopravnom učešću javnog, nevladinog i privatnog sektora.

Preporuke:

1. U zakonu o socijalnoj zaštiti definisati pružaoce usluga, ustanoviti kriterijume za sticanje statusa pružaoca usluga i njihova prava i obaveze;
2. U svim zemljama donijeti stručne standarde socijalnih usluga sa obavezujućom primjenom za sve pružaoce;
3. U zakonima o socijalnoj zaštiti u Bosni i Hercegovini ustanoviti mehanizam za akreditaciju programa, ustanova i razvoj kapaciteta pružalaca usluga;
4. U zakonu o socijalnoj zaštiti ustanoviti mehanizam za praćenje i ocjenu kvaliteta rada pružalaca usluga.

Sistem dječije zaštite treba da prepoznaje specifične potrebe djece sa invaliditetom i za dodatnom podrškom zbog izjednačavanja mogućnosti i jednakog učešća sa drugom djecom.

Preporuke:

1. U zakonima o dječijoj zaštiti u definisanju uslova i kriterijuma za ostvarivanje prava ugraditi potrebe djece sa invaliditetom i povećane troškove koje imaju ova djeca zbog invaliditeta;
2. Prava u dječijoj zaštiti učiniti pristupačnim svojoj djeci.

U pravima u socijalnoj zaštiti treba da su prepoznate potrebe žena sa invaliditetom, djece sa invaliditetom i starijih osoba sa invaliditetom.

Preporuke:

1. Izmjenama zakona o socijalnoj zaštiti definisati usluge adekvatne potrebama žena, djece i starijih osoba sa invaliditetom;
2. Obezbjediti participaciju žena sa invaliditetom, roditelja djece sa invaliditetom i starijih osoba u kreiranju usluga adekvatnih potrebama ove populacije.

Potrebno je razviti programe socijalnog stanovanja i stanovanja uz podršku u svim zemljama u regionu kao sistemsko i zakonsko rješenje u kojima će osobe sa invaliditetom pod povoljnijim i specifičnim uslovima moći riješiti svoje stambeno pitanje ili prilagoditi uslove stanovanja potrebama.

Preporuke:

1. Zakonski urediti ovu oblast gdje nije uređena;
2. U zakonskim kriterijumima unijeti kriterijume koji uvažavaju potrebe osoba sa invaliditetom u oblasti stanovanja (spratnost, pristupačnost, prilagođenost, adaptacije...).

Lokalne zajednice su jedan od ključnih nosilaca razvoja usluga i različitih mjera kojima se obezbjeđuje zadovoljavanje potreba njihovih stanovnika. Obaveza je lokalnih samouprava da stvaraju prilagođene, pristupačne, humane i solidarne zajednice, da razvijaju socijalne usluge i obezbjeđuju podršku kako bi omogućile integrisan, samostalan život, prihvaćenost i uključenost osoba sa invaliditetom u zajednicu.

Preporuke:

1. U izmjenama zakona o lokalnoj samoupravi unijeti obaveze lokalne samouprave za stvaranje pristupačne zajednice;
2. U lokalnim strategijama obavezno postavljati ciljeve kojima se predviđa prilagođavanje lokalne zajednice potrebama ovih osoba;
3. U izmjenama zakona o socijalnoj zaštiti obavezati lokalne zajednice za izgradnju kapaciteta za razvoj usluga.

Institucionalni okvir socijalne zaštite u svim zemljama je veoma širok i raznovrstan. Rad različitih institucija treba da je utemeljen na ustanovljenim jedinstvenim ciljevima, principima i standardima, da je koordinisan prilikom definisanja politika, strategija, prava i sa jasnim ulogama i odgovornostima svih institucija.

Preporuke:

1. U svakom sistemu zakonski definisati odgovornosti i nadležnosti institucija u oblasti invalidnosti;
2. Urediti način odvijanja koordinacije među svim akterima.

Organizacije osoba sa invaliditetom su neizbježan i važan akter u kreiranju i obezbjeđivanju socijalne zaštite ovih osoba. Njihov status i položaj treba da su zakonski uređeni i da ove organizacije uživaju javnu podršku u svojoj zemlji.

Preporuke:

1. Donijeti zakone o organizacijama osoba sa invaliditetom u svakoj zemlji;
2. Utvrditi reprezentativnost organizacija na nacionalnom nivou;
3. Dati status reprezentativnim organizacijama od javnog interesa i u budžetima obezbijediti sredstva za njihovu održivost.

ANEKS 1

U istraživanju za potrebe izrade ove publikacije učestvovali su kordinatori i članovi radnih grupa u sastavu kako slijedi:

1. RADNA GRUPA ZA OBLAST PRISTUPAČNOSTI LICA SA INVALIDITETOM U BOSNI I HERCEGOVINI

Branko Suzić, koordinator radne grupe u Republici Srpskoj
Nikola Blagojević, član radne grupe u Republici Srpskoj
Elvira Bešlija, koordinatorica radne grupe u Federaciji BiH
Albert Dodik, član radne grupe u Federaciji BiH

2. RADNA GRUPA ZA OBLAST PRISTUPAČNOSTI LICA SA INVALIDITETOM U SRBIJI

Damjan Tatić, koordinator radne grupe
Mihajlo Pajević, član radne grupe
Miodrag Počuć, član radne gupe
Vidan Danković, član radne grupe
Aleksandar Bogdanović, član radne grupe

3. RADNA GRUPA ZA OBLAST PRISTUPAČNOSTI LICA SA INVALIDITETOM U CRNOJ GORI

Aleksandra Popović, koordinatorica radne grupe
Mira Topović, član radne grupe
Dejan Bašanović, član radne grupe
Ivan Nedović, član radne grupe

4. RADNA GRUPA ZA OBLAST OBRAZOVANJA LICA SA INVALIDITETOM U BOSNI I HERCEGOVINI

Zorica Garača, koordinatorica radne grupe u Republici Srpskoj
Branko Suzić, član radne grupe u Republici Srpskoj
Anes Čehović, koordinator radne grupe u Federaciji BiH
Vesna Bratovčić, članica radne grupe u Federaciji BiH

5. RADNA GRUPA ZA OBLAST OBRAZOVANJA LICA SA INVALIDITETOM U SRBIJI

Mima Ružičić Novković, koordinatorica radne grupe
Kosana Beker, članica radne grupe
Snežana Lazarević, članica radne grupe
Bojan Stanojlović, član radne grupe
Miško Šekularac, član radne grupe

6. RADNA GRUPA ZA OBLAST OBRAZOVANJA LICA SA INVALIDITETOM U CRNOJ GORI

Slavko Vučićević, koordinator radne grupe
Nataša Borović, članica radne grupe
Veselin Joketić, član radne grupe
Andrija Marićević, član radne grupe

7. RADNA GRUPA ZA OBLAST ZDRAVSTVENE ZAŠTITE LICA SA INVALIDITETOM U BOSNI I HERCEGOVINI

Borislav Radić, koordinator radne grupe u Republici Srpskoj
Gospova Rađen-Radić, članica radne grupe u Republici Srpskoj
Almas Kulović, koordinator radne grupe u Federaciji BiH
Aida Džambasović, članica radne grupe u Federaciji BiH

8. RADNA GRUPA ZA OBLAST ZDRAVSTVENE ZAŠTITE LICA SA INVALIDITETOM U SRBIJI

Lepojka Čarević, koordinatorka radne grupe
Dragana Šutović Ilić, članica radne grupe
Biljana Stević, članica radne grupe
Milena Stojanović, članica radne grupe

9. RADNA GRUPA ZA OBLAST ZDRAVSTVENE ZAŠTITE LICA SA INVALIDITETOM U CRNOJ GORI

Milenko Vojičić, koordinator radne grupe
Andrijana Nikolić, članica radne grupe
Marina Vijačić, članica radne grupe
Goran Macanović, član radne grupe

10. RADNA GRUPA ZA OBLAST RADA I ZAPOŠLJAVANJA LICA SA INVALIDITETOM U BOSNI I HERCEGOVINI

Rajko Kličković, koordinator radne grupe u Republici Srpskoj
Radovan Ristić, član radne grupe u Republici Srpskoj
Veselin Rebić, koordinator radne grupe u Federaciji BiH
Armin Hadžić, član radne grupe u Federaciji BiH

11. RADNA GRUPA ZA OBLAST RADA I ZAPOŠLJAVANJA LICA SA INVALIDITETOM U SRBIJI

Marko Milanović, koordinator radne grupe
Momčilo Stanojević, član radne grupe
Vanja Zlatković, članica radne grupe
Anica Spasov, članica radne grupe
Danica Jaslar, članica radne grupe
Božidar Cekić, član radne grupe
Borivoje Ljubinković, član radne grupe

12. RADNA GRUPA ZA OBLAST RADA I ZAPOŠLJAVANJA LICA SA INVALIDITETOM U CRNOJ GORI

Goran Macanović, koordinator radne grupe
Slavica Radusinović, članica radne grupe
Rumica Kostić, članica radne grupe
Milenko Vojičić, član radne grupe

**13. RADNA GRUPA ZA OBLAST SOCIJALNE ZAŠTITE I ODGOVARAJUĆEG ŽIVOTNOG
STANDARDA LICA SA INVALIDITETOM U BOSNI I HERCEGOVINI**

Mira Ćuk, koordinatorka radne grupe u Republici Srpskoj
Ognjen Ranisavić, član radne grupe u Republici Srpskoj
Fikret Zuko, koordinator radne grupe u Federaciji BiH
Safeta Baković, članica radne grupe u Federaciji BiH

**14. RADNA GRUPA ZA OBLAST SOCIJALNE ZAŠTITE I ODGOVARAJUĆEG ŽIVOTNOG
STANDARDA LICA SA INVALIDITETOM U SRBIJI**

Vladan Jovanović, koordinator radne grupe
Gordana Rajkov, članica radne grupe
Vesna Petrović, članica radne grupe
Lidija Milanović, članica radne grupe
Ivana Kocić, članica radne grupe
Predrag Bakić, član radne grupe

**15. RADNA GRUPA ZA OBLAST SOCIJALNE ZAŠTITE I ODGOVARAJUĆEG ŽIVOTNOG
STANDARDA LICA SA INVALIDITETOM U CRNOJ GORI**

Milislav Korać, koordinator radne grupe
Aleksandra Popović, članica radne grupe
Fadil Mučić, član radne grupe
Vesna Cimbajević, članica radne grupe

Agencija za saradnju, edukaciju I razvoj
Agency for cooperation, education and development - ACED
Prvog Krajiškog korpusa 102
78 000 Banja Luka, BIH
el/Fax: 00 387 51 961 370
e-mail: aced@office.ba
www.aced.ba